Plak foar natoer, kultuer en minsken

Een verkenning naar landschap en cultuurhistorie

It Fryske Gea

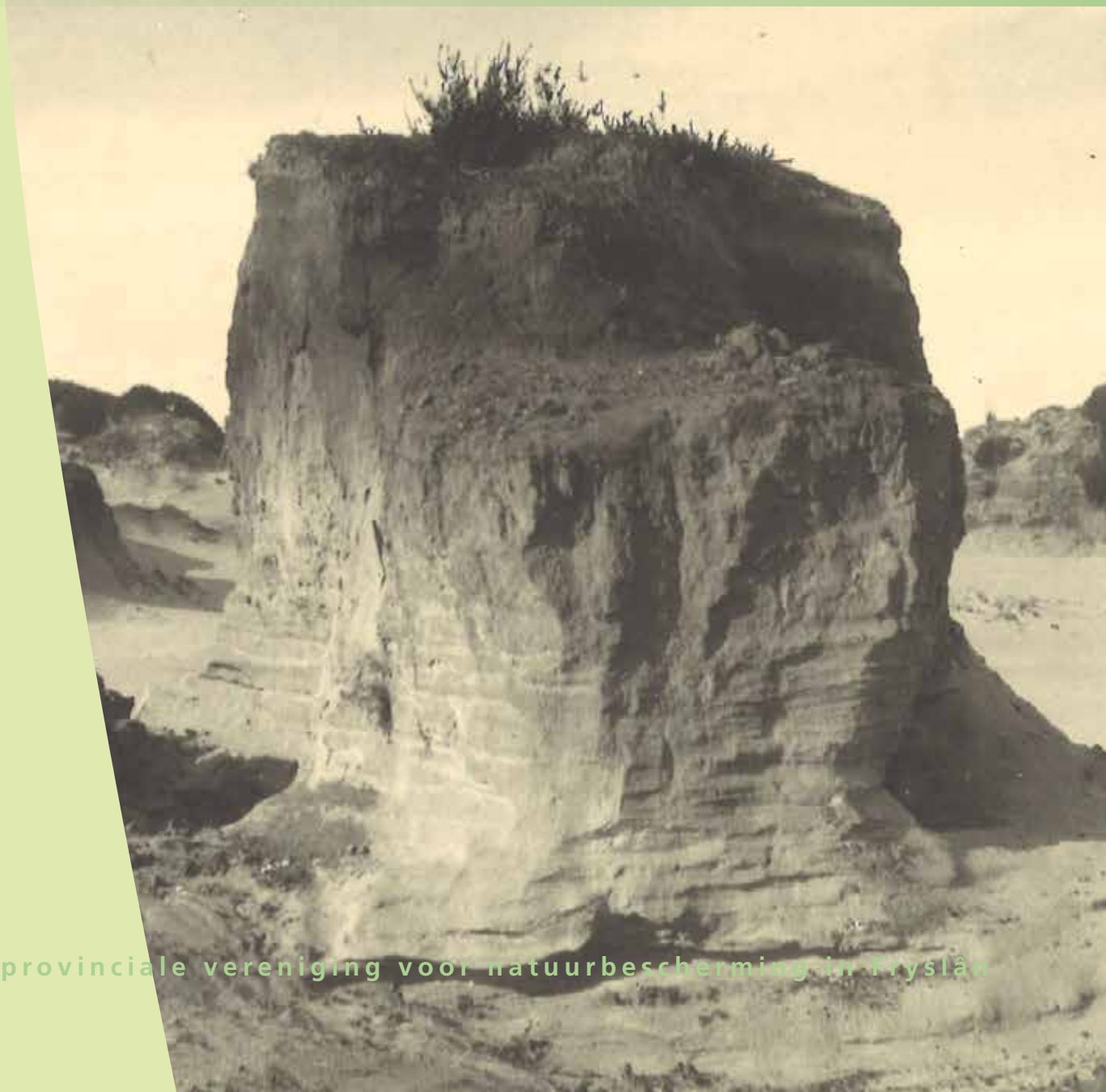

provinciale vereniging voor natuurbescherming in Fryslân

provinciale vereniging voor natuurbescherming in Fryslân

Inhoudsopgave

1. Inleiding 4

2. Begripsbepaling 6

3. Diversiteit in landschappen, keuzes in beheer 8

4. Landschapsecologische samenhang en mogelijkheden voor natuurlijkheid en abiotisch herstel 9

5. Typering en waardering van cultuurhistorie in de eigendommen van It Fryske Gea 12

6. Afweging en visie, accenten in beheer 16

7. Doorwerking in beheer en cultuurhistorische visie 18

8. Conclusies en aanbevelingen 37

Bijlagen 39

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en opdracht

Met deze verkenning wordt richting gegeven aan de wens van het bestuur van It Fryske Gea om cultuurhistorie een betere inbedding te geven in het beheer van de natuurterreinen en het beleid van de organisatie. Er wordt hierbij niet sec naar de eigen terreinen van It Fryske Gea gekeken. Eén van de doelen was het delen van inzichten en kennis met medewerkers en bestuur om inspiratie te geven voor een bredere kijk op natuur in Friesland. Cultuurhistorie wordt daarmee een vanzelfsprekender onderdeel in het natuurbeheer. Het proces was daarmee een stimulans voor een andere manier van kijken naar, het waarderen van en communiceren over de eigen terreinen van It Fryske Gea.
Dat proces was een essentieel onderdeel van het resultaat van dit project. Het begeeft zich in hoofden van mensen en is daarmee niet letterlijk zichtbaar of terug te lezen in dit document, maar het is wel wezenlijk voor verankering in de organisatie.
Naast het 'mentale' deel levert het project een geschreven, geïntegreerd beeld op, met hoofdkeuzes voor een meer natuurlijk of meer cultuurhistorisch beheer. Deze keuzes zijn afgewogen en gemaakt op basis van verschillende schaalniveaus (internationaal, nationaal en provinciaal belang).
Systeem, samenhang en schaal zijn belangrijke uitgangspunten. De uitkomsten van deze afweging staan op kaart en zijn in tekst of tabel onderbouwd. Vanuit het taakveld cultuurhistorie was een achterstand merkbaar ten opzichte van de bredere natuurdoelen in de visie van de organisatie. De geïntegreerde verkenning is daarom op dat onderdeel meer uitgewerkt in een cultuurhistorische visie, met beleidskeuzes, doelen, een afwegingskader en een strategie voor de toekomst.

De waarderingskaart voor cultuurhistorie is opgesteld op basis van gaafheid, zeldzaamheid, samenhang, uniciteit en kenmerkendheid. Deze kaart geeft een overzicht van de verschillende Friese cultuurhistorische landschappen waar de gebieden van It Fryske Gea deel van uitmaken. Daarnaast geeft de kaart aan in welke mate deze natuurgebieden nog herkenbare onderdelen vormen van deze landschappen. Kaart en verkenning bieden een waardevol overzicht van aanwezige cultuurhistorische waarden en zijn daarmee belangrijke informatie voor toekomstig beleid van It Fryske Gea. Tevens geeft het een beeld van de verantwoordelijkheid van It Fryske Gea voor het (inter)nationale en provinciale cultuurhistorische erfgoed.
Daarnaast is een kaart toegevoegd die aangeeft waar in welke mate abiotisch herstel mogelijk is om natuurlijke processen kansrijker te maken. Dit zou in die gebieden een alternatief kunnen zijn voor het voortzetten van het beheer van het historische landschap.

Deze geïntegreerde verkenning is niet tot op het detailniveau van beheerplannen en maatregelen, maar geeft richting aan en biedt ingrediënten voor het aanpassen en uitbreiden van beheerplannen.
De verkenning reikt een koers aan die gericht is op lange termijn, dat wil zeggen voor de komende 25-30 jaar. De bestuursnota cultuurhistorie en erfgoed uit 2012 was start van inbedding van dit werkveld binnen It Fryske Gea, met deze verkenning is dit breder opgepakt om nu richting en invulling te geven aan de statutaire doelen op het vlak van landschap en cultuurhistorie.
Uit de landschapsanalyse blijken de opgaven en kansen voor die periode op het vlak van landschap en cultuurhistorie. Daarnaast is ook afgebakend waar It Fryske Gea géén ambitie heeft, dat is òf gebaseerd op

inhoudelijke argumenten òf omdat waarden voldoende gezekerd worden bij andere natuurbeherende organisaties. Er is breder gekeken dan het huidige beheerareaal van It Fryske Gea.

1.2 Basisuitgangspunten koers en It Fryske Gea statuten

Als basis van deze verkenning zijn de statuten van It Fryske Gea aangehouden, in 2007 zijn de statuten van It Fryske Gea voor het laatst inhoudelijk aangepast. Dat betrof een wijziging in artikel 2 waar de doelen van de vereniging zijn opgenomen. Naast de natuurdoelen is ook cultuurhistorie als doel van de vereniging benoemd. Statutair is vastgelegd dat de doelen van de vereniging zijn:

- De bescherming en ontwikkeling van natuur, milieu en landschap in de provincie Fryslân;
- De bescherming en ontwikkeling van flora en fauna in de provincie Fryslân in het algemeen en in het bijzonder:
- Het bevorderen van het behoud van natuurmonumenten in de provincie Fryslân;
- Het bevorderen van het behoud van cultuurhistorische monumenten in de provincie Fryslân, welke onderdeel van een natuurgebied uitmaken of natuurwaarde bezitten dan wel landschappelijk van belang zijn.

Onder natuurmonumenten worden in deze statuten onder meer verstaan registergoederen die:

- Bijdragen tot de schoonheid van het Friese landschap;
- Van waarde zijn voor de natuur;
- Door sporen van (voor) historische beschavingsperioden de waarde van het landschapsbeeld verhogen;
- De gelegenheid bieden aan mensen om op gepaste wijze in contact te komen met natuur en landschap.

Onder cultuurhistorische monumenten worden in deze statuten verstaan alle registergoederen, die onder meer bijdragen tot de schoonheid en identiteit van het Friese landschap en/of behoren tot de monumenten in de zin van de Monumentenwet.
Middelen om deze doelen te bereiken zijn onder meer het inventariseren, verwerven, beheren en exploiteren van dusdanige registergoederen.

Hiermee heeft It Fryske Gea een verantwoordelijkheid op Friese schaal om kwetsbare waarden vanuit zowel natuur als cultuurhistorie te borgen en bij te dragen aan schoonheid en beleving van het Friese landschap.

1.3 Identiteit van It Fryske Gea

Natuurbeheer op de Friese schaal is uniek voor It Fryske Gea, het is de enige terrein beherende organisatie in Fryslân die zich hier op richt. Kenmerkend voor de vereniging is dat ze vanuit de terreinen die in beheer zijn, dicht bij de mensen staat. It Fryske Gea heeft veel leden en daarmee een sterke achterban in de maatschappij. Belangrijk is dat It Fryske Gea dichtbij aanwezig is, van 'iedereen' is en de mogelijkheid of op zijn minst het gevoel geeft, van vrijheid, van *'it fjild yngean'*.

2 Begripsbepaling

Begrippen als duurzaamheid, landschap, natuur en cultuurhistorie roepen door persoonlijke kennis, referenties, ervaringen, levenshouding en achtergronden zeer diverse beelden op. Om spraakverwarring te voorkomen en helderheid te bieden geeft dit hoofdstuk een toelichting bij deze begrippen, zoals ze in deze verkenning bedoeld zijn.

2.1 Duurzaamheid

Duurzame ontwikkelingen zijn volgens de definitie van de VN-commissie Brundtland uit 1987 ontwikkelingen die aansluiten op de behoeften van het heden, zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen. Bij duurzame ontwikkelingen is er een balans tussen economische, ecologische en sociale belangen. Goed werkende ecosystemen dragen bij aan deze balans.
In deze verkenning wordt uitgegaan van duurzaamheid en mogelijkheden in de 21e eeuw. Het streven is om de gevonden waarden ten aanzien van kwaliteit, kenmerkendheid, gaafheid of de aangetroffen biodiversiteit in stand te houden en kwetsbare waarden zo veel mogelijk te borgen en veilig te stellen. Maar daar waar behoud, herstel of ontwikkeling niet duurzaam geborgd kan worden, is het realistisch om een andere keus te maken en niet 'vast te blijven houden' en te blijven investeren, als duidelijk is dat een situatie niet houdbaar is.

It Fryske Gea en duurzaamheid

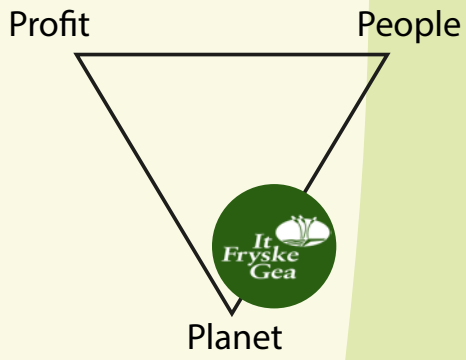

It Fryske Gea is een 'planet'organisatie met een stevig oog voor ontwikkeling aan de 'people'zijde

2.2 Landschap

Landschap is het waarneembare deel van de aarde, dat wordt bepaald door de onderlinge samenhang en wederzijdse beïnvloeding van klimaat, reliëf, water, bodem, flora en fauna, en het menselijk handelen. Het landschap bestaat in feite uit drie lagen, de eerste is de ondergrond, het abiotische deel, de bodem. Daar bovenop de biotiek, het levende deel en de laag van de menselijke invloed. Samen vormt dit het landschap. Het landschap is niet statisch, maar altijd in verandering: verandert het menselijk handelen, dan verandert het landschap; verandert de a-biotiek, dan verandert het landschap en daardoor ook weer het menselijk handelen. Elk handelen beïnvloedt het landschap, ook als er gekozen wordt voor 'behoud' van het landschap. Maar ook bij niet-handelen en niets doen door de mens, blijft het landschap onder invloed van abiotiek en biotiek in beweging en verandering.

2.3 Natuur

Het woord natuur is afgeleid uit het Latijn en betekent zoiets als geboren worden, groeien, opgroeien. Dit wijst erop dat het woord oorspronkelijk verwees naar de aard der dingen, naar dat wat "aangeboren" is en wat zichtbaar wordt in hoe ze zich ontwikkelen. Het begrip heeft betrekking op een vermogen tot zelfregulering en zelfordening. Dat is dan in tegenstelling tot dat wat door de mens wordt gereguleerd, geordend of gevormd, oftewel het domein van de cultuur. Deze betekenis van spontaniteit, natuurlijkheid en zelfordenend vermogen klinkt nog steeds door in de huidige invulling van het begrip natuur. Als dit de definitie van natuur

is, dan blijft de vraag waar de grens ligt om iets natuur te noemen. De Waddenzee noemt vrijwel iedereen natuur, maar bij heidevelden of een weiland met koeien wordt het lastiger. Vanuit de ecologie is de spontane vestiging van planten- en diersoorten een logisch onderscheidend criterium. Een ingezaaid grasland is dan geen natuur en een heideveld wel.
Voor It Fryske Gea is de definitie van natuur heel breed, dit loopt uiteen van de meest grootse natuurlijke systemen zoals de Waddenzee, tot de zeldzame soorten van de stinzenflora op Martenastate. De meest kwetsbare soorten en systemen zijn vaak bepalend voor het gekozen beheer.

2.3.1 Natuurlijkheid

Een hoge mate van natuurlijkheid betekent in deze visie impliciet een hoge mate van zelfredzaamheid, robuustheid en natuurlijke ordening. De natuurlijke processen die hierbij een rol spelen zoals bodemvorming, grondwaterstroming met kwel en infiltratie, kieming, successie en herbivorie, populatie ontwikkeling en predatie, krijgen dan volop kansen. Wanneer op grote schaal de samenhang tussen abiotische – en biotische processen de ruimte krijgt is er sprake van een hoge mate van natuurlijkheid.

Blokkendiagram om variatie aan natuurbeelden te bepalen

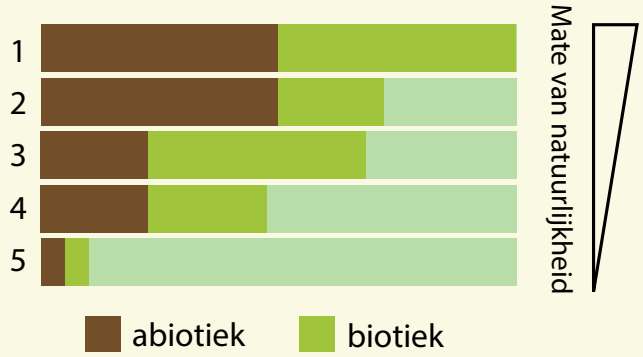

2.4 Cultuurhistorie

In algemene zin is cultuurhistorie het werkveld dat zich bezig houdt met de sporen van vroegere menselijke activiteiten in het landschap. Deze kunnen archeologisch of bouwkundig zijn, maar zijn ook terug te vinden in landschappelijke patronen, structuren en elementen. Naast archeologie, bouwkunde en historische geografie worden aardkunde en historische ecologie ook steeds vaker als onderdeel meegenomen vanuit cultuurhistorie. Aardkundige waarden (de bodem) waren bepalend voor het mogelijke gebruik en de vestiging door mensen, ecologische waarden zijn de resultante van de bodem en het menselijk gebruik, denk daarbij bijvoorbeeld aan heide. Als laatste laag is er nog de immateriële waarde, die veelal verborgen ligt in verhalen en veldnamen.
Vanuit It Fryske Gea als natuurbeschermingsorganisatie ligt er met name een verantwoordelijkheid voor behoud van cultuurhistorische waarden als er een directe link is met natuur en landschap, het gaat dan vrijwel altijd om terreinen of objecten buiten de bebouwde kom, in het landelijk gebied.

Voor It Fryske Gea is de definitie voor cultuurhistorie: Cultuurhistorie heeft betrekking op de geschiedenis van het menselijk gebruik en de daarbij behorende elementen, patronen en structuren. Met dien verstande dat het bij bouwwerken gaat om bouwwerken die mede landschapsbepalend zijn (geweest) en die in samenhang met hun omgeving kenmerkend zijn voor de ontstaansgeschiedenis.

3 Diversiteit in landschappen, keuzes in beheer

3.1 Natuurlijk versus cultuurlijk

Alle landschappen zijn te plaatsen op een as van natuurlijk tot cultuurlijk. Het meest natuurlijke landschap in Friesland is de Waddenzee. Het meest cultuurlijke (bezien vanuit de reikwijdte van een terreinbeherende organisatie als It Fryske Gea) is wellicht Martenastate of huize Olterterp. Alle andere objecten bevinden zich ergens daar tussen in en aangezien landschappen niet statisch zijn kunnen ze schuiven. Alles op deze as heeft zijn eigen waarde, het is absoluut geen graadmeter voor belangrijkheid. Het is een handvat om overzicht te krijgen in de diversiteit aan waarden in het landschap. Het landschap zelf is integraal, natuur en cultuurhistorie zijn er verweven en niet los van elkaar te zien.

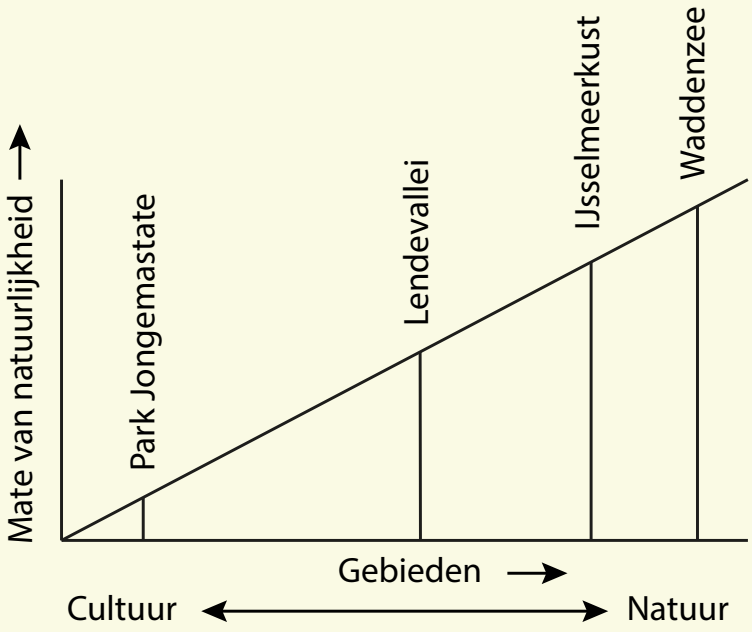

Om recht te doen aan de verantwoordelijkheid van It Fryske Gea om kwetsbare waarden vanuit zowel natuur als cultuurhistorie te borgen en bij te dragen aan schoonheid en beleving van het Friese landschap worden in deze visie keuzes gemaakt voor beheer door hoofdaccenten aan te geven. Om die afweging voor hoofdaccenten te kunnen maken, volgt eerst een overzicht van aanwezige waarden en kansen.

3.2 Basiskaarten

In deze verkenning is een aantal basiskaarten gebruikt. Als deelgebieden zijn de provinciale landschapstypen uit Grutsk aangehouden. Daaroverheen is steeds een laag gebruikt met de objecten die het huidige eigendom en beheer van It Fryske Gea aangeven. Om de samenhang met de eigendommen van andere terreinbeherende organisaties als Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten te kunnen zien zijn deze in grijs op de kaart vermeld. Als basiskaarten zijn de topografische kaart, de provinciale kaart met begrensde natuur, luchtfoto's en de hoogtekaart gebruikt.

4 Landschapsecologische samenhang en mogelijkheden voor natuurlijkheid en abiotisch herstel

'De bodem draagt de natuur' is een uitdrukking waarin de verbinding zichtbaar wordt tussen de levende en beleefbare natuur en de moeilijker waarneembare abiotische, niet levende onderdelen van een gebied. Onder de abiotische aspecten verstaan we de condities van een gebied die gevormd worden door o.a. de bodem, de stroming van het grond- en oppervlaktewater, de voedselrijkdom, zuurgraad e.d. De historische en geologische bodemopbouw en de hoogteverschillen die hierdoor zijn ontstaan zijn belangrijke sturende factoren bij abiotische procesen. Door stroming van grond- en oppervlaktewater ontstaan in de tijd grote verschillen in de ruimtelijke samenhang in het landschap. Dit brengt veel verschillende processen op gang zoals infiltratie en kwel, inundatie, opbouw en afbraak van vegetatie, erosie van de bodem maar ook bodemvorming door bijvoorbeeld verlanding of opslibbing.

4.1 Kansrijkdom abiotisch herstel en schaalniveau's

Hoe groter de schaal is waarop die samenhang betrekking heeft hoe meer natuurlijkheid in processen er plaats kan vinden en hoe minder de interne variatie gestuurd wordt door beheermaatregelen die de mens uitvoert. Een grote ruimtelijke samenhang op basis van landschaphydrologische eenheden kan daardoor gezien worden als de beste basis voor het behoud van een natuurlijke soortenrijkdom.
Abiotische processen vinden plaats op verschillende schaalniveaus. Voor de groei van een plant zijn de lokale omstandigheden van belang. Voor een natuurlijk stroompatroon van een beek spelen de hogere gronden die als brongebied gelden en het beheer ervan ook een belangrijke rol. Soms tot ver buiten het natuurterrein zelf. Abiotische processen op grotere schaal versterken processen op kleinere schaal. Voor een hoge mate van natuurlijkheid zijn de grootschalige maatregelen dan ook van groot belang. De hoogste prioriteit geven we aan grootschalig herstel van processen. Daarmee slaan we drie vliegen in een klap:

1. als de processen op deze grootste schaal werken, zijn de processen op kleinere schalen vaak ook aanwezig;
2. grootschalige processen en bijbehorende natuurwaarden zijn in Nederland het zeldzaamst;
3. naarmate de processen op grotere schaal hun werk kunnen doen, hoeven we minder bij te sturen met beheer.

Kortom: herstel van processen op een zo groot mogelijke schaal is een voorwaarde voor duurzaam terreinbeheer. Ze bieden het beste tegenwicht aan bedreigende thema's als verdroging, verzuring, vermesting en versnippering.

Samenhang tussen abiotische factoren in een landschap en planten en dierenleven. De mens grijpt hier in op verschillende niveaus.

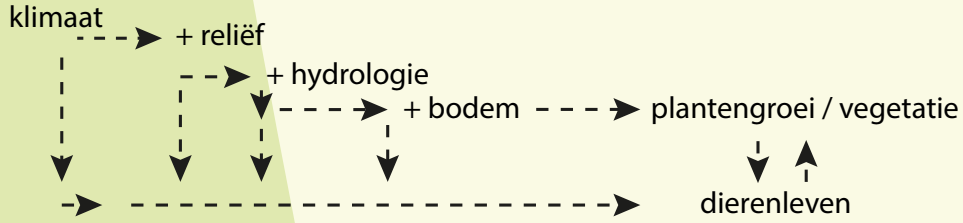

Voorbeelden van abiotische processen op verschillende schaalniveau's in de terreinen van It Fryske Gea:

Schaalniveau*	**Macro (Groot)**	**Meso (middelgroot)**	**Micro (klein)**
Voorbeelden van abiotische processen	Samenspel tussen getijdenwerking, kweldervorming, verstuiving en duinvorming	Beekafzettingen aan de randen van plateaus door stromende beek	Kleinschalige waterhuishouding van vennen of op een nat heideterrein. Veenvorming in geïsoleerd petgatencomplex
	Grootschalige moerasontwikkeling en veenvorming in laagtes die gevoed worden door rivier - beeksystemen	Samenspel van kwel- en infiltratiegebieden in beekdalen	Gevarieerde bodemgesteldheid in blauwgraslanden
		Moerasontwikkeling in een samenhangend stelsel van meren en plassen met natuurlijke peilvariatie.	Oude verlanding en veenvorming in een pingo.
Voorbeelden van IFG gebieden	Noard-Fryslan Bûtendyks*, Hon (It Amelân)	Lendevallei, Mandefjild in samenhang met bovenloop de Boarn	Easterskar
	IJsselmeerkust, Makkumernoardwaard	Grutte Wielen – Bûtenfjild	Eanjumerkolken
		Delleboeren en Ketliker Skar	Grensdobbe

**Soms zijn de genoemde processen maar in een gedeelte van het landschap aanwezig / mogelijk. Die worden dan als 'lokaal' benoemd. Een goed functionerende middenloop van een beek waarvan de bovenloop niet meer als zodanig functioneert biedt kansen voor abiotische processen op 'lokaal mesoschaal'.*

De kansrijkdom voor abiotisch herstel is in deze visie ingeschat vanuit de gedachte dat je een lange realisatietermijn (25 tot 50 jaar) in acht neemt en binnen de grenzen van de schaal van beïnvloeding zoveel mogelijk negatieve effecten wegneemt. It Fryske Gea beheert vaak delen van landschappelijke en hydrologische eenheden. De mate van kansrijkdom van herstel van abiotische processen is gebaseerd op een analyse die (ver) over de huidige eigendomsgrenzen heen kijkt. Een uitgebreidere versie van die gedachtegang is opgenomen in de bijlagen.

De kansrijkdom voor herstel van abiotiek is gebaseerd op een landelijke kaart van Staatsbosbeheer, bewerkt voor de Friese situatie.

Uitsnede uit bijlage D: Kaart herstelkansen abiotiek

4.2 Samenhang met omgeving en andere terreinbeherende organisaties

Op meerdere plekken in Fryslân is sprake van een mix van eigendommen binnen eenzelfde landschappelijke eenheid. Het Mandefjild, gebieden langs de Tjonger en de Linde zijn daar voorbeelden van in de beekdalen. Ook in het Bûtenfjild en op bijvoorbeeld Ameland liggen in dezelfde omgeving eigendommen van meerdere (soms particuliere) terreinbeherende organisaties, waaronder It Fryske Gea, naast of door elkaar.
Een goede afstemming binnen de strategische keuzes en bij de operationele planning en het jaarlijkse beheer is hier voor alle betrokken partijen en een duurzaam beheer van de gebieden voor de langere termijn van belang.

Voor abiotisch herstel is het van belang de lokale samenhang van terreinen goed te doorgronden en te benutten. Het is vooral voor het abiotisch herstel van groot belang dat objecten op de gewenste schaal als eenheid kunnen worden beheerd. Niet verworven terreindelen zouden daarom ook voorrang moeten krijgen om tot afgeronde eenheden te komen.

5 Typering en waardering van cultuurhistorie in de eigendommen van It Fryske Gea

5.1 Schaalniveaus

Ook vanuit cultuurhistorie is bij de typering en waardering op verschillende schaalniveaus gekeken. Wat op nationale schaal minder zeldzaam is of in het oog springt, kan dat op internationale schaal wel zijn of juist andersom. En dat geldt ook voor de provinciale schaal. Voor deze visie is er op 3 niveaus gekeken; internationaal, nationaal en provinciaal.
De cultuurhistorische waarde is sterk streekgebonden en het blijft altijd van belang om voor het beheer naar de lokale kenmerken te kijken.

5.1.1 Internationaal/nationaal belang

In Europees opzicht zijn het man-made karakter en de rol van het water de belangrijkste kenmerken van het Nederlandse landschap. De planmatige ontginning van moerassen, meren, rivieren- en kustvlakken is het meest karakteristiek voor het Nederlandse cultuurlandschap. Nederland is op dit punt van de 11e tot de 13e eeuw en in de 17e eeuw bakermat geweest voor technische en organisatorische vernieuwingen die in vergelijkbare gebieden in Noordwest-Europa zijn toegepast. Deze internationaal belangrijke waarden zijn in Friesland met name zichtbaar in het noordelijk zeekleigebied (terpenlandschap), in het lage midden (middeleeuws agrarische veenontginning), op de Waddeneilanden (duinontginningen) en in de droogmakerijen.

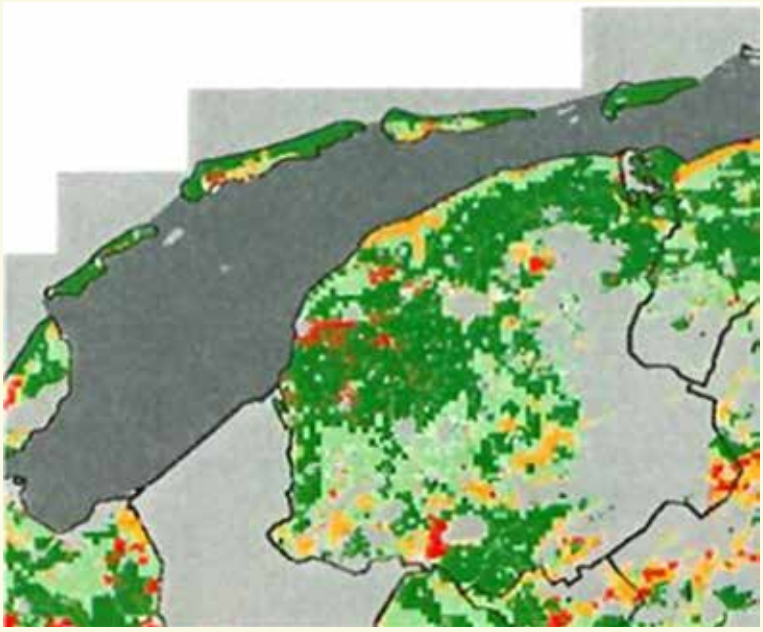

Dit kaartbeeld is een uitsnede van de kaart van Nederland met internationaal kenmerkende landschappen, Friesland springt er ten opzichte van grote delen van de rest van Nederland uit door de hoge mate van kenmerkendheid, dit komt ondermeer door de lage ligging in holoceen Nederland.
Verklaring legenda: van donkergroen met internationaal zeer kenmerkend tot rood, gering kenmerkend. Pleistocene landschappen, zoals zandlandschappen met heides, bossen en beekdalen zijn internationaal en nationaal minder zeldzaam, ze komen op grotere schaal voor.

5.1.2 Provinciaal belang

In de structuurvisie 'Grutsk op 'e Romte!' heeft de provincie Fryslân de kernkwaliteiten van het cultuurhistorische erfgoed en landschap beschreven. Doel van deze landschapsanalyse en waardering op provinciale schaal is behoud en verdere ontwikkeling van ruimtelijke kwaliteit. De basisformatie van Grutsk is, net als de informatie van Alterra op (inter-) nationale schaal, gebruikt voor de analyse van de cultuurhistorische waarde van de terreinen van It Fryske Gea. De indeling in 10 Friese landschapstypen is overgenomen in de kaartbeelden voor It Fryske Gea. Grutsk is alleen gericht op het land, terwijl It Fryske Gea ook buitendijks gronden beheert. Derhalve is er aan de kaart één landschapstype/deelgebied toegevoegd: de Waddenzee. Deels is er een overlap met de internationale - en nationale waarden. Op provinciale schaal springen er echter meer cultuurhistorische landschappen in het oog die van belang zijn. Op Friese schaal zijn ook de heideterreinen, kleine stuifzanden en beekdalen van grote cultuurhistorische waarde.

Uitsnede uit bijlage E: Kaart deelgebieden Provinsje Fryslân

Naast de waardering op basis van landschapstypen, is er een aantal kenmerken te noemen die niet gebonden zijn aan het landschapstype, maar over grenzen heengaan of in meerdere types voorkomen. Dit zijn structuren en elementen zoals verdedigingslinies, landgoederen en buitens, gebieden met een grote tijdsdiepte, een specifiek verhaal/belevingswaarde en de jonge landschappen/ontginningen van na 1850.

De tijdsdiepte geeft aan of er meerdere lagen uit de geschiedenis af te lezen zijn in het landschap. Het is de opeenstapeling van lagen en informatiewaarde uit verschillende tijden in het landschap. Steeds werd een laagje aan toegevoegd. Door verstedelijking, ruilverkaveling en natuurontwikkeling zijn in gebieden soms ook lagen "uitgeveegd" en is de informatiewaarde en de herkenbaarheid van de tijdsdiepte afgenomen. Dat "uitvegen" is in de laatste 100 jaar sterk toegenomen ten opzichte van perioden daarvoor.

Cultuurhistorische informatiewaarde in de tijd

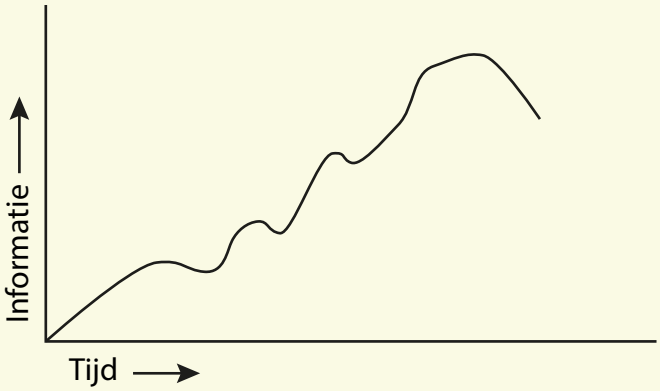

Afname van informatiewaarde door verstedelijking, ruilverkaveling en natuurontwikkeling

5.1.3 Eigen geschiedenis It Fryske Gea

Van de eigen geschiedenis van It Fryske Gea bestaat geen kaart, maar een terrein beherende organisatie die al sinds de jaren '30 van de vorige eeuw bestaat, heeft zelf zeker ook invloed gehad op het landschap. Die invloed reikt van behoud van cultuurhistorische waarden tot het ontwikkelen van nieuwe landschappen. Bijzonder is de eerste aankoop van It Fryske Gea, de Landweer, een rijksmonument! Tijdens de gesprekken en veldbezoeken is informatie verzameld over ijkpunten in de geschiedenis van It Fryske Gea die een duidelijke landschappelijke impact hadden, dat kan positief zijn voor de cultuurhistorische waarden, zoals de aankoop van de Slachtedyk, maar ook negatief voor de cultuurhistorische waarde, zoals het otterproject in de Alde Feanen waarbij historische patronen sterk aangetast zijn ten behoeve van natuurontwikkeling. Datzelfde geldt voor de begrazingsprojecten zoals die te zien zijn bij de Grutte Wielen en het Ketliker Skar. Historische patronen verdwijnen en gekozen rassen zoals Schotse hooglanders hebben geen relatie met het historische landschap. Maar positief of negatief effect op cultuurhistorische waarden, het ingezette beheer geeft een tijdsbeeld en effecten van een keuze weer die in het landschap nog af te lezen is. De eigen geschiedenis van It Fryske Gea en van natuurontwikkeling en natuurbeheer in Nederland in algemene zin is landschappelijk duidelijk zichtbaar in de bovengenoemde gebieden.

5.2 Toelichting op legenda en toekenning

De hoogte van de cultuurhistorische waarde is op verschillende schaalniveaus bekeken, op internationale, nationale en provinciale schaal en op basis van zeldzaamheid, gaafheid, kenmerkendheid, samenhang en informatiewaarde. Door te weten waar deze waarden aanwezig zijn, kan er gestuurd worden op behoud.
Bij cultuurhistorisch waardevolle landschappen past een vorm van beheer die gericht is op het behoud van de benoemde waarden. Binnen het natuurbeheer wordt dit veelal het half natuurlijke beheer genoemd. Als basis is de Histlandkaart van Alterra gebruikt. Dit is de enige landelijke kaart die ook een waarderingslaag kent. In 1850 was Nederland voor het eerst landsdekkend gekarteerd. Die kaarten van rond 1850 zijn vergeleken met recente topografische kaarten. Histland geeft in gradaties aan of het landschap nauwelijks veranderd is of totaal veranderd, met allerlei categorieën daar tussenin. De kaartvergelijking in Histland zegt niet alles, maar is wel een goede basis die een weergave is van nog aanwezige gave cultuurhistorische landschappen. Naast Histland is ook de kaart met archeologische waarden en de monumentenkaart gebruikt.

Om uiteindelijk tot een cultuurhistorische waarderingskaart te komen voor de objecten van It Fryske Gea is een GIS-analyse uitgevoerd. Zo zijn bijvoorbeeld de objecten die in Histland als 'nauwelijks veranderd' benoemd waren doorvertaald naar een hoge cultuurhistorische waarde. Dat geldt ook voor archeologisch beschermde terreinen of die met een hoge archeologische waarde. Het uiteindelijke kaartbeeld is een kaart met een eenvoudige legenda waar alle objecten ingedeeld zijn in 4 categorieën: nauwelijks cultuurhistorische waarde, lage cultuurhistorische waarde, hoge cultuurhistorische waarde en zeer hoge cultuurhistorische waarde. Bij de gis-analyses zijn de eerste drie categorieën toegekend. De categorie zeer hoog is handmatig toegekend, daar was ook ruimte voor verhalen, beleving, etc. Het totaal van de categorie hoog en zeer hoog geeft echt de top weer en is een mooie afspiegeling van de hoogste cultuurhistorische waarden die nu aanwezig zijn in de terreinen van It Fryske Gea.
In de tussenstappen van de kaartanalyses zijn steeds handmatige controles uitgevoerd, zowel met deskundigen binnen de eigen organisatie van It Fryske Gea, als met het kenniscentrum landschap van de Rijks Universiteit Groningen.

Uitsnede uit bijlage F: Kaart cultuurhistorische waardering

5.3 Samenhang met omgeving en andere terreinbeherende organisaties

Op de kaarten is in grijstinten het areaal aangegeven dat in beheer is bij Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Daardoor is duidelijk hoe het eigendom soms versnipperd door elkaar ligt zoals bij Bakkeveen, maar ook in de beekdalen van de Lende, Tsjonger en Koningsdiep.

6 Afweging en visie, accenten in beheer

6.1 Toelichting afwegingskader, keuzes en hoofdaccenten

Nu de mogelijkheden voor abiotisch herstel en de aanwezige cultuurhistorische waarden in beeld zijn, kan er een afweging en keuze gemaakt worden per gebied. Alle waarden moeten na deze afweging zo veel mogelijk tot hun recht komen zonder dat ze elkaar tegenwerken. Vooral behoud- en herstelkansen voor de meest kwetsbare en zeldzame waarden moeten geborgd worden in de geïntegreerde visie. Afwegen gebeurt door beantwoording van een aantal vragen en aan de hand van de kaart met de kansen voor abiotisch herstel en de kaart met cultuurhistorische waarden. Uiteraard vindt afweging plaats binnen (inter)nationale beleids- en juridische kaders, zoals Natura2000.

Het afwegingskader bestaat uit 3 stappen:

1. De basis

Zijn er mogelijkheden voor herstel van landschapsecologische processen op (lokale) macroschaal?
Zo ja, dan is dit de meest duurzame stap om de landschapsecologie veilig te stellen, dit heeft prioriteit en het betreffende object/terrein krijgt het hoofdaccent Natuur.

2. Kiezen voor accenten

2a Zijn er mogelijkheden voor grootschalige natuurlijke landschappen op mesoschaal die (inter)nationaal hoog gewaardeerd worden (uniciteit, schaal, systeem, natuurlijkheid, diversiteit)?

2b Zijn er (inter)nationaal belangrijke cultuurhistorische waarden (gaafheid, kenmerkendheid, samenhang, schaal) die behouden, hersteld of ontwikkeld kunnen worden?

Is het antwoord ja op één van deze vragen, dan wordt dat het gekozen accent. Dus, ja op 2a geeft het hoofdaccent Natuur en ja op 2b geeft hoofdaccent Cultuurhistorie.

Is het antwoord op beide vragen ja, dan is een goede afstemming tussen cultuurhistorische waarden en herstel van abiotiek van groot belang.

Is het antwoord bij beide nee, dan valt het gebied onder het hoofdaccent Sterk beïnvloede landschappen en wordt het beheer met name gericht op behoud en vergroten van binnen de nog aanwezige mogelijkheden passende natuurwaarden en biodiversiteit.

3. Check

De uitkomsten van stap 1 en 2 zijn weergegeven op kaart en besproken met de commissie Cultuurhistorie van It Fryske Gea om te toetsen of hiermee in Fryslân de internationale, nationale en provinciale gewaardeerde landschappen worden behouden en of kansen worden benut voor herstel van een hogere mate van natuurlijkheid.

6.2 Uitkomsten afweging

Alleen buitendijks, zowel bij het IJsselmeer als de Waddenzee, zijn er kansen voor abiotisch herstel op grote schaal. Natuurlijke processen kunnen hier in de toekomst sturend zijn en It Fryske Gea kiest er voor om daar prioriteit en ruimte voor te geven. Dit vraagt veel tijd en past binnen de lange termijn strategie. Binnendijks zijn er kansen voor abiotisch herstel op meso- of microschaal mogelijk. Cultuurhistorische waarden zijn hier op landschapsschaal veelal hoog of zeer hoog. Ook hier is herstel van abiotiek de drager voor het duurzaam borgen van de landschappelijke kwaliteit. It Fryske Gea kiest hier voor behoud van het cultuurhistorische landschap met een daar op afgestemde mate van abiotisch herstel.

Uitsnede uit bijlage G: Kaart hoofdaccenten

6.3 Nadere uitwerking cultuurhistorische visie

In de statuten van It Fryske Gea is behoud en beheer van cultuurhistorische waarden duidelijk als doel opgenomen. Het is echter nooit expliciet gemaakt of uitgewerkt. De bestuursnota in 2012 was een eerste aanzet. Deze bestuursnota vormde de aanleiding voor de wens meer concreet invulling te geven aan het hoofdaccent Cultuurhistorie.

Er is nu integraal afgewogen en er zijn hoofdaccenten aangegeven. In het volgende hoofdstuk wordt aan de doorwerking van het hoofdaccent Cultuurhistorie meer diepte gegeven en worden adviezen gegeven voor beleid, ambitie en strategie. Daarmee wordt invulling gegeven aan de statutaire doelen op dit vlak.

7 Doorwerking in beheer en cultuurhistorische visie

7.1 Visie cultuurhistorie

In Nederland zijn overal sporen van menselijk gebruik. Elk natuurgebied is daarmee in feite een cultuurlandschap, vanwege de cultuurhistorische sporen in deze natuur door vroegere bewoning, vanwege vroeger gebruik van deze natuur door de mens en vanwege betekenis die deze natuur vroeger voor mensen heeft gehad.
De sporen van mensen zijn niet overal even goed bewaard én niet overal wordt gekozen voor het in stand houden van aanwezige sporen. In de meeste terreinen wil It Fryske Gea de cultuurhistorische waarden van die gebieden behouden en inrichting en beheer daarop, waar nodig, aanpassen.
De geschiedenis van Friesland is terug te lezen in het landschap. Veenontginningen, heidevelden, bossen, polders, dijken en terpen vertellen het verhaal van onze voorouders.

De omvang van het representatieve deel is niet kwantitatief te benoemen, het is afhankelijk van wat er nog aanwezig is (zeldzaamheid). Het doel is om door behoud en herstel de aanwezige waarden minder kwetsbaar te maken.

7.2 Uitwerking per landschapstype

In de volgende tabellen is per landschapstype aangegeven wat vanuit het huidige areaal kenmerkende terreinen van It Fryske Gea zijn voor de verschillende landschapstypen en waar nog hiaten liggen. Ook de ecologische waarden die aan de landschapstypen gebonden zijn, zijn benoemd. Voor elk landschapstype is een bladzijde opgenomen met deze tabel, met daarin een kaart met ligging van het landschapstype en een foto die kenmerkend is voor het landschapsbeeld. Ook is de positie en toekomst-strategie van It Fryske Gea weergegeven.

Kenmerken die met huidige bewoning te maken hebben, zoals dorpen/steden op kwelderwallen zijn in deze tabel niet opgenomen, omdat missie en visie It Fryske Gea zich richt op natuur en landschap en niet op bebouwde kom. De strategie voor rood erfgoed (bouwwerken en gebouwen) is opgenomen in paragraaf 7.3.

IFG stelt zich tot doel een representatief deel van alle Friese landschapstypen met bijbehorende kenmerkende structuren, patronen, elementen en historische ecologie te behouden voor toekomstige generaties, altijd vanuit de verbinding en samenhang tussen cultuurhistorische waarden en natuurwaarden.

Landschapstype (toegevoegd)	**Waddenzee**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (toegevoegd)	Waddenzee, kwelder, platen, prielen, geulen, wad/zee.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Leefgemeenschappen van zout getijdegebied met ongestoorde bodemprocessen (bodemfauna, vis, vogels). Buitendijkse hooilanden met overstromingsgraslanden en glanshavergemeenschappen.
Ligging en beeld landschapstype 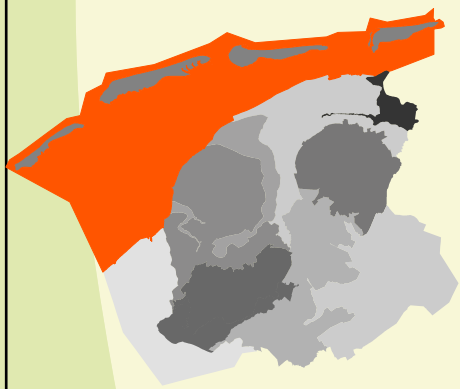	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Waddenzee/kwelder: Bildtpollen, Peazemerlannen, Noard-Fryslân Bûtendyks
Wat ontbreekt bij IFG?	Platen, prielen, geulen, wad/zee.
Strategie	Voldoende vertegenwoordigd in: Noard-Fryslân Bûtendyks, Peazemerlannen en op Ameland. Herstel hooilandbeheer buitendijks.

Landschapstype (Grutsk)	**Kleigebied Westergo**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Openheid en uitgestrektheid, terpen, akkers, boerenerven, dijken, wegen, water, stateterreinen, droogmakerijen en jonge zeepolders.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Glanshavergemeenschappen op dijken; Akkerkruiden op schrale bodem; natte hooilanden met broed – en trekvogels; stinseflora; jonge verlanding in brak en zoet water.
Ligging en beeld landschapstype	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Slachtedyk, kleiputten Bjirmen, droogmakerij Warkumermar, droogmakerij Aeltsjemar, Park Jongemastate
Wat ontbreekt bij IFG?	Terpen, historische akkers, weidevogelland op noordelijke klei, objecten die relatie hebben met kloosterverleden.
Strategie	Kleinschalig inzetten op aankoop/herstel/inrichting terpen, terp-restanten, (voormalige) woonplaatsen incl. erf, historische akkers met bijbehorende flora en fauna (mogelijkheden verkennen bij Noard-Fryslân Bûtendyks) en objecten die relatie hebben met kloosterverleden. Weidevogelland op klei is deels geborgd bij Natuurmonumenten en nevenactiviteit bij gebiedscollectieven. (Dorps-)terpen in bebouwde kom niet prioritair om op in te zetten.

Landschapstype (Grutsk)	**Middelzee en Marnegebied**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Zeekleipolders, openheid, dijken, wegen, waterlopen, boerderijplaatsen.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Waterfauna en vegetatie van zoet en brak water. Weidevogels.
Ligging en beeld landschapstype 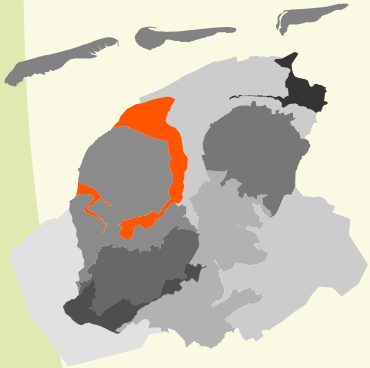	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Geen eigendommen in dit landschapstype
Wat ontbreekt bij IFG?	Dijken, waterlopen, graslandpolders
Strategie	Niet op inzetten, gebied is landbouwkundig in gebruik, brakwater gebieden zijn nagenoeg verdwenen. Ontbrekende kenmerken zijn bij IFG wel geborgd in Westergo en Oostergo.

Landschapstype (Grutsk)	**Kleigebied Oostergo**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Kwelderwallen, verkaveling, terpen, grootschalige openheid, microreliëf, akkers, erfbeplantingen, zeedijken, waterlopen, wegen, eendenkooien, overgang klei-veen.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Akkerflora en fauna op schrale zavelbodems; weidevogels op vochtige kleigraslanden; stinseflora; eendenkooien.
Ligging en beeld landschapstype 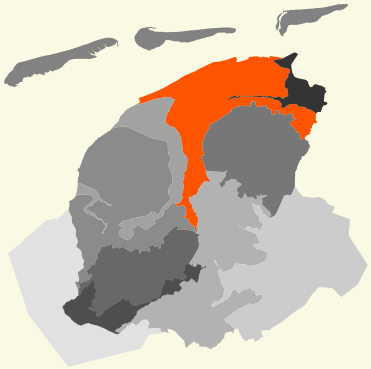	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Noord Fryslân Bûtendyks, (landaanwinning, kwelders, dijken, zomerpolders, waterlopen, drinkdobben), Park Martenastate, Eanjumer Kolken (eendenkooien, open reliëfrijk grasland)
Wat ontbreekt bij IFG?	Terpen, weidevogelgrasland op noordelijke klei (deels aanwezig bij Eanjumer Kolken), overgangen van klei-veen (open-besloten).
Strategie	Noard-Fryslân Bûtendyks: oostzijde deel gericht op behoud zomerpolders met overgang naar kwelder. In 'driehoek' zoekgebied voor combinatie verkweldering en herstel verdwenen landschappen (met belevingskansen van oa bewoning terpen / kwelderlandschap). Verder ambitie noordelijke zeeklei zie onder Westergo. Binnen Oostergo ook nog ambitie uitbreiden terreinen rondom Eanjumerkolken. Graslanden in weidevogelbeheer en behoud reliëf. Weidevogelbeheer is ook geborgd bij Staatsbosbeheer en gebiedscollectief Noardlike Fryske Wâlden. Eendenkooien in eigendom goed geborgd bij zowel IFG en SBB, inzet op herstel/ behoud.

Landschapstype (Grutsk)	**Lauwersmeergebied**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Grootschalige openheid, dijken, sluizen, boerderijplaatsen en platen, slikken, microreliëf, geulen, kreken, slenken
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Leefgemeenschappen van getijdegebied met periodieke zoet – zout overgangen (vogels, vissen, bodemfauna) en jonge kwelders
Ligging en beeld landschapstype 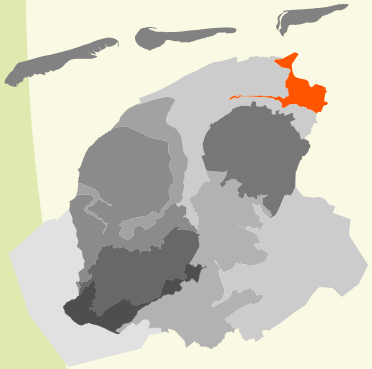	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Geen eigendommen in dit landschapstype
Wat ontbreekt bij IFG?	Openheid platen, slikken, oud en nieuw land
Strategie	Geen uitbreidingsambitie, zeearm is afgesloten en verzoet, actuele beheer is geborgd bij Staatsbosbeheer.

Landschapstype (Grutsk)	**Noordelijke Wouden**
Belang	Provinciaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Kleinschaligheid, verkaveling, houtwallen, elzensingels, zandpaden, sloten, veenontginningen overgang zand-veen-klei, landgoedbossen, essen, natuurlijk reliëf, pingo, archeologie, heide, hoogveenontginning met verkaveling, wijken, bruggen, sluizen.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Akkerkruiden op schrale bodem, bloemrijke hooilanden met insecten, voedselarme dobben en pingo's met planten en amfibieën. Houtwallen met schrale bodem, rijke structuren en leefgebied voor veel soorten (vogels, zoogdieren, dagvlinders, planten, insecten). Zeer weidevogelrijke veenweide graslanden.
Ligging en beeld landschapstype	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Geen eigendommen in dit landschapstype (naast Grutte Wielen hier geen grondpositie).
Wat ontbreekt bij IFG?	Houtwallen, elzensingels, kleinschalige percelen, verkaveling, historische wegen en paden, essen, pingo's
Strategie	Geen uitbreidingsambitie, kenmerken zijn geborgd bij Staatsbosbeheer en gebiedscollectief Noardelijke Fryske Wâlden. Behalve in voormalig hoogveengebied, daar wel ambitie voor kenmerkende objecten en elementen uit hoogveenontginning zoals wijken, houtwallen en bebouwing, oa bij Drachtstercompagnie en bij Jubbega/ Gorredijk. Weidevogelpopulaties staan sterk onder druk. Falomsterboezem met natuurlijker peildynamiek uitwerken met partners t.b.v. moerasvogels, watervogels, otter, visfauna etc.

Landschapstype (Grutsk)	**Merengebied**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Grootschalige open watervlaktes, open oevers, veenweidegebied, verkaveling, waterverbindingen, meren, vaarten, kanalen, dijken, relatie nederzettingen – water.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Zeer weidevogelrijke veenweide, graslanden en boezemlanden. Verlanding en successie stadia met rijke fauna langs de oevers, veel waterorganismen (otter, Noordse woelmuis, zoet en brakwater vis, macrofauna).
Ligging en beeld landschapstype 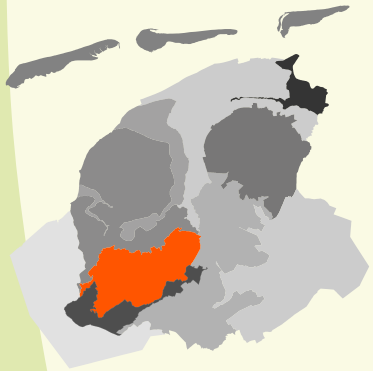	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Fluezen en Ringwiel, Tsjûkemar (open water, open oevers, veenweides met historische verkaveling, zomerpolders, boezemland)
Wat ontbreekt bij IFG?	Hemdijken, slaperdijken. Oppervlakte zomerpolder, boezemland en oeverzone is gering
Strategie	Boezemland matig aanwezig bij IFG, kwetsbaar. Grote delen zijn Natura 2000 gebied en in beheer bij Staatsbosbeheer. Naast bestaande bezittingen zijn er geen uitbreidingsmogelijkheden. Visie ontwikkelen voor boezemland, alternatieven uitwerken voor peilfluctuaties t.b.v. moerasoevers voor vogels insecten, vis e.d. Tegengaan daling veenweide graslanden (veenoxidatie). Verbeteren waterkwaliteit boezem en kansen benutten voor grootschalige moerasontwikkeling langs de oevers.

Landschapstype (Grutsk)	**IJsselmeergebied**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Historische kussteden, grootschalig open water, binnenwater, IJsselmeerdijk, dammen, sluizen, kribben, havens, boeien, bakens, gemalen, waterstaatkundige en militaire werken, kliffen.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Brakke tot zoete kustzone met sterke fluctuaties door getijdewerking. Overgangen tussen zoet en zout water met rijke visfauna en bodemfauna, rietmoeras op overgang naar land. Steilranden langs de kustzone.
Ligging en beeld landschapstype 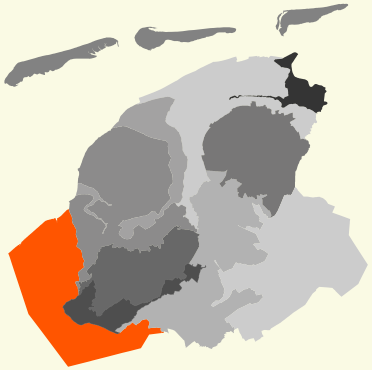	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Kustzone IJsselmeer, open ondiep water. Warkumerwaard (jonge inpoldering met Soldatengracht en laag dijkje). Waterloop binnenzijde dijk.
Wat ontbreekt bij IFG?	Kliffen. Dijken, de overgang van land naar meer.
Strategie	Uitbreiden eigendom Warkumerwaard als jongste inpoldering (behoud percelering, dijkjes, waterlopen en bijbehorende flora en fauna). Beheer gericht op behoud jonge cultuurhistorie en weidevogels/wintergasten. Versterken invloed brakwaterzone via afsluitdijk.

Landschapstype (Grutsk)	**Gaasterlân**
Belang	Provinciaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Relief, stuwwal, kliffen, essen, gaasten, overgang stuwwal, veenweidegebied en meren, vaarten, landgoedbossen, lanen, zichtassen, paden, watergangen.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Leefgemeenschappen van vochtige - en natte heide (libellen, planten, reptielen en dagvlinders), natte bossen met hakhout
Ligging en beeld landschapstype 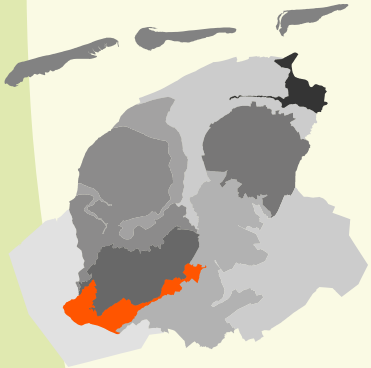	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Rysterbosk (ontwerp, incl tuin/park, laanstructuren), Menno van Coehoornbosk (ontwerp, lanen, stinzenflora), Murnzerklif
Wat ontbreekt bij IFG?	Essen/gaasten, tuunwallen, heide, vaarten, overgang van stuwwal naar open merengebied. Hakhout als onderdeel van parkbossen.
Strategie	Beheer meer afstemmen op historische ontwerpen en structuren. Samenwerken met Staatsbosbeheer (beheer bossen en lanen). Ook mogelijkheden hakhout onderzoeken. Aankoop/herstel/inrichting historische akkers en tuunwallen. Kliffen geborgd bij NM en IFG.

Landschapstype (Grutsk)	**Laagveengebied**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Veenpolders, ontwatering, verkaveling, polderdijken, vaarten, openheid Tsjûkemar en veenweidegebieden, benedenlopen beekdalenverkaveling, Romeinse en vroeg middeleeuwse ontginningen op overgang klei-veen, watersystemen van beeklopen, meren, vaarten, ringsloten, ringvaarten, dijken, relatie bebouwing-water.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Matig voedselrijke wateren met peildynamiek en rietmoeras, boezemlanden met schrale vegetatie en broedvogels, visgemeenschappen en waterplanten.
Ligging en beeld landschapstype 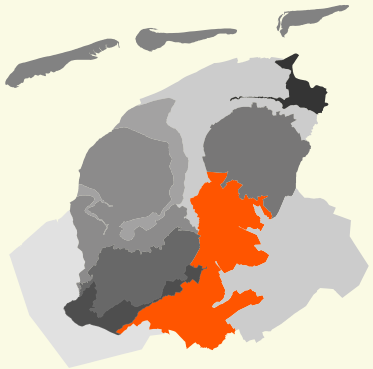	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Alde Feanen en Easterskar (laagveenontginning, verkavelingsstructuren, rietland, petgaten, watergangen, bos).
Wat ontbreekt bij IFG?	Tsjûkemar (open water, open oevers, veenweides met hist verkaveling, zomerpolders, boezemland, deels aanwezig in Merengebied). Benedenloop beekdalen Lende en Tsjonger.
Strategie	IFG goed vertegenwoordigd. In kaart brengen belangrijkste ontginningsstructuren, patronen en elementen. Detailkaarten tbv inrichting en beheer. Grutte Wielen openheid behouden en helofytenfilter herstellen naar open landschap. Begrazingsvorm heroverwegen.

Landschapstype (Grutsk)	**Zuidelijke Wouden**
Belang	Provinciaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Beekdalen, natuurlijke oorsprong beek, ontginningen, kanalisaties, samenhang hogere gronden en dalen, verkaveling, singels, houtwallen en laaggelegen open beekdalen, aardkundig reliëf, dekzandruggen, pingo's, stuifzand, essen, archeologie, vaarten, wegen, hoogveenontginningen, hoogveenrestant, landgoederen, koloniën, boscomplexen.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Stuifzandgebieden en natte heide met kenmerkende insectenfauna (dagvlinders), reptielen en paddenstoelen. Beekdalgraslanden met kwel en rijke flora. Poelen, pingo's en plassen met mesotroof water en macrofauna, vissen en libellen. Stinzeflora bij landgoederen.
Ligging en beeld landschapstype 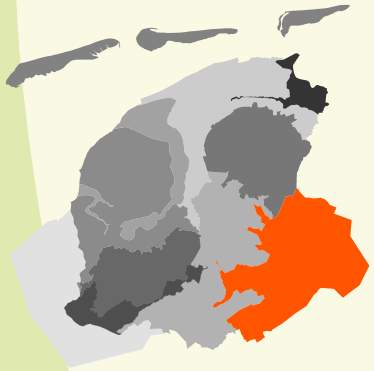	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Mandefjild (ZH), Huize en Park Olterterp, Ketlik (ZH) , Tsjongervallei Ketlikerskar (overgang hoge-lage gronden) en Diakonievene, Lendevallei, Tsjongerwâlen, Friese Waterlinie (Bekhofschaans en Landweer), Stokersdobbe, Schaopedobbe, Marijke Muoidobbe, Harmsdobbe
Wat ontbreekt bij IFG?	Essen/akkers, wijken/verkavelingen hoogveenontginning, hoogveen/hoogveenontginning Fochteloërveen en Ravenswoud. Bij beekdalen/flanken: houtwallen, singels, miedlanden, hooiwegen, leidijken, kleine boscomplexen (deels aanwezig).
Strategie	Visie op landschapsschaal opstellen, samen met andere beheerders. Visie vanuit historie, ecologie en ruimtelijke kwaliteit. IFG in de lead bij 1 of 2 trajecten de komende jaren. (Vergelijkbaar met rol Staatsbosbeheer in Drentsche Aa gebied). En ambitie voor kenmerkende objecten en elementen uit hoogveenontginning zoals wijken, houtwallen en bebouwing.

Landschapstype (Grutsk)	**Waddengebied**
Belang	Internationaal en nationaal
Kernkwaliteiten landschapstype (Grutsk)	Samenhang tussen eilanden en eiland individueel met eigen karakteristieken, solitaire ligging, dijken, polderlandschappen, gradiënt strand-duin-binnenduinrand-polders-waddenkust, binnenduinrand met zichtlijnen naar polder, duinranddorpen, duingebieden met bossen, stuifdijken, weilandjes, bunkers en recreatiewoningen, maritieme verleden vuurtorens, havens, bakens, rust, stilte en leegte van strand, kwelders en wad.
Historisch ecologische waarden kenmerkend voor dit landschapstype	Vegetaties van pioniervegetaties uit de kustzone en binnenduinrand en leefgemeenschappen van witte duinen. Historische akkertjes en hooilandjes met soortenrijk insectenfauna.
Ligging en beeld landschapstype	
Natuurterreinen IFG die kenmerkend zijn voor dit type	Ameland. Kwelder Hon. Stuifdijk.
Wat ontbreekt bij IFG?	Alleen op Ameland vertegenwoordigd en alleen in duingebied/kwelder. Wat ontbreekt bij IFG : overgang duin-binnenduinrand-polder-kwelder. dijken, polders, graslanden, bossen, duinontginningen, akkers, eendenkooien
Strategie	IFG alleen in deel natuurlijk landschap. Positie heroverwegen. Eén beheerder per eiland?

7.3 Thematische uitwerking

Naast de analyse en de daaruit gedestilleerde opgaven en strategieën per landschapstype is er ook een aantal thema's die terugkomen. In deelparagrafen wordt daar hieronder invulling aan gegeven.

7.3.1 Beheer

Cultuurhistorische landschappen vragen veelal een matige tot intensieve beheerinspanning: de landschappen zijn tenslotte ontstaan door menselijk gebruik. Toch is ook in deze landschappen herstel van abiotische processen van belang. De meeste cultuurhistorische landschappen zijn vanaf de middeleeuwen ontstaan, een tijd waarin de mens aanzienlijk minder invloed op de abiotische processen had dan nu. Dat heeft voortgeduurd tot ongeveer de jaren '20 toen er steeds grootschaliger werd ingericht en ontgonnen. Na de oorlog zijn er in de ruilverkavelingen veel cultuurhistorische sporen verloren gegaan en veel aanpassingen aan de abiotiek uitgevoerd, vooral in het waterbeheer en de schaal van de percelen. Aangezien dat ook de periode was waarin de natuurbescherming opkwam zijn juist in de natuurgebieden de cultuurhistorische waarden vaak nog aanwezig. Dat geeft een extra verantwoordelijkheid voor behoud van de cultuurhistorische waarden voor natuurbeheerders. Buiten hun terreinen is deze waarde vaak al meer aangetast dan wel compleet verdwenen.
Cultuurhistorische landschappen zijn goed te combineren met herstel van abiotische processen op middelgrote en kleine schaal. Bij verbeteringen van hydrologische systemen kunnen historische peilen, maatvoeringen en dimensioneringen van bijvoorbeeld beeklopen gehanteerd worden die bij het tijdsbeeld van betreffend landschapstype passen. Het terugbrengen van de historische stikstofdepositie is een veel moeilijker opgave.

Voor alle terreinen is de cultuurhistorische waarde vastgesteld op basis van uniciteit, kenmerkendheid, gaafheid, zeldzaamheid en samenhang met het omringende landschap. Terreinen die uitzonderlijk kenmerkend en gaaf zijn, zijn met een zeer hoge waarde aangeduid. Deze weerspiegelen alle Friese landschapstypen en vertellen samen het verhaal van de landschapsgeschiedenis van de provincie. In het huidige areaal van It Fryske Gea ontbreken sommige landschapstypen. In het terpengebied zijn wel elementen in eigendom, maar ontbreekt de samenhang en in de Friese Wouden heeft It Fryske Gea momenteel geen grondpositie.
In het beheer in de cultuurhistorische gebieden kunnen er meer of minder verregaande keuzes worden gemaakt:

- alleen behoud van bestaande waarden
- of herstel van bestaande waarden (oude meanders weer uitgraven en met water laten doorstromen)
- of zelfs versterking/reconstructie van waarden die verloren zijn gegaan (verdwenen wallen en singels opnieuw aanplanten, waterlopen en dijken herstellen).

Zeer hoge cultuurhistorische waarden probeert It Fryske Gea altijd in stand te houden, wel vanuit het besef dat we leven in de 21e eeuw en dat sommige processen onomkeerbaar zijn. Oxidatie en klink van veengebieden zijn daar voorbeelden van, maar ook buitendijks bij de Waddenzee zijn delen van de kwelder inmiddels zover opgeslibd dat ze hoger liggen dan de zomerpolders erachter. Dit gecombineerd met zeespiegelstijging en veiligheidsvraagstukken, kan er ondanks geconstateerde hoge cultuurhistorische waarden toe leiden dat het niet haalbaar is om bepaalde sporen in de toekomst te behouden.

Door de verschillende ontginningstypen heen liggen (zeer hoog gewaardeerde) historische verdedigingswerken, landgoederen en buitens, en andere lijnen en elementen. De bouwers speelden steeds handig in op de aard van het landschap. Zo zijn er stinsen, dijken, eendenkooien, schansen en terpen te vinden. Deze historische structuren en elementen worden in alle gevallen in stand gehouden, ook als ze binnen natuurlijke landschappen liggen. Als het kan, worden ze beter zichtbaar gemaakt in het landschap.

7.3.2 Friese landschapstypen met bijbehorende historische ecologie

Aan alle landschapstypen zijn specifieke ecologische waarden gebonden die een sterke link hebben met het historische gebruik en beheer (in natuurbeheer veelal het half natuurlijke beheer genoemd). Die historisch ecologische waarden zijn niet beschreven in beleidstukken zoals Grutsk, daarin zijn met name kenmerkende landschappelijke elementen, patronen en structuren benoemd. Zonder de specifieke ecologische waarden van ecotopen, flora en fauna zijn het echter "levenloze" landschappen. Juist die ecologische waarden van de historische landschappen zijn goed geborgd bij natuurbeheerders zoals It Fryske Gea.

7.3.3 Gebouwen en bouwwerken in landschappelijke samenhang

It Fryske Gea heeft momenteel een klein aantal rijksmonumenten en andere bouwwerken/gebouwen met historische waarde (bijlage F). Er ligt geen zwaartepunt voor de organisatie bij gebouwen en bouwwerken, het zogenaamde rode erfgoed.

In de statuten is een definitie opgenomen van wat er onder cultuurhistorische monumenten verstaan wordt en daarin wordt gesteld dat It Fryske Gea zich richt op cultuurhistorische monumenten die onderdeel uitmaken van een natuurgebied, natuurwaarde bezitten of landschappelijk van belang zijn.
In deze cultuurhistorische visie is die lijn nu voortgezet en ook duidelijk gekozen om die lijn te behouden en de aandacht, tijd en middelen vooral te vestigen op de cultuurhistorische landschappen en de groene kant van het erfgoed, danwel op het rode erfgoed vanuit de verbinding met groen.
Voor gebouwen en bouwwerken geldt binnen It Fryske Gea derhalve dat er een samenhang moet zijn met de landschapsgeschiedenis en dat ze (mede-) landschapsbepalend en/of kenmerkend zijn voor het landschapstype. Het dienen objecten te zijn die het verhaal van het landschap versterken en beleefbaar maken. En er moeten voldoende exploitatiemogelijkheden zijn om de gebouwen en bouwwerken ook in goede staat van onderhoud te brengen en te houden.

It Fryske Gea wil graag (meer) gebouwen tot haar werkveld hebben, als die aan de criteria zoals genoemd in de statuten voldoen. Bij de verwerving wordt het afwegingskader uit deze nota toegepast, waarbij wordt bedacht dat aankoop niet de enige wijze van verwerving is, maar ook gedacht kan worden aan legaten en erfenissen, schenkingen, samenwerking met andere eigenaren, etc. Om helder en goed beargumenteerd te kunnen beslissen bij objecten die te koop of ter overname worden aangeboden is een stroomschema opgesteld dat doorlopen kan worden. Deze is in de bijlage opgenomen. Als voorbeelden van bouwwerken en of gebouwen die passen bij de aankoopstrategie valt te denken aan vissershuisjes bij Paesens-Moddergat of het vuurtorentje van Reid de Jong.

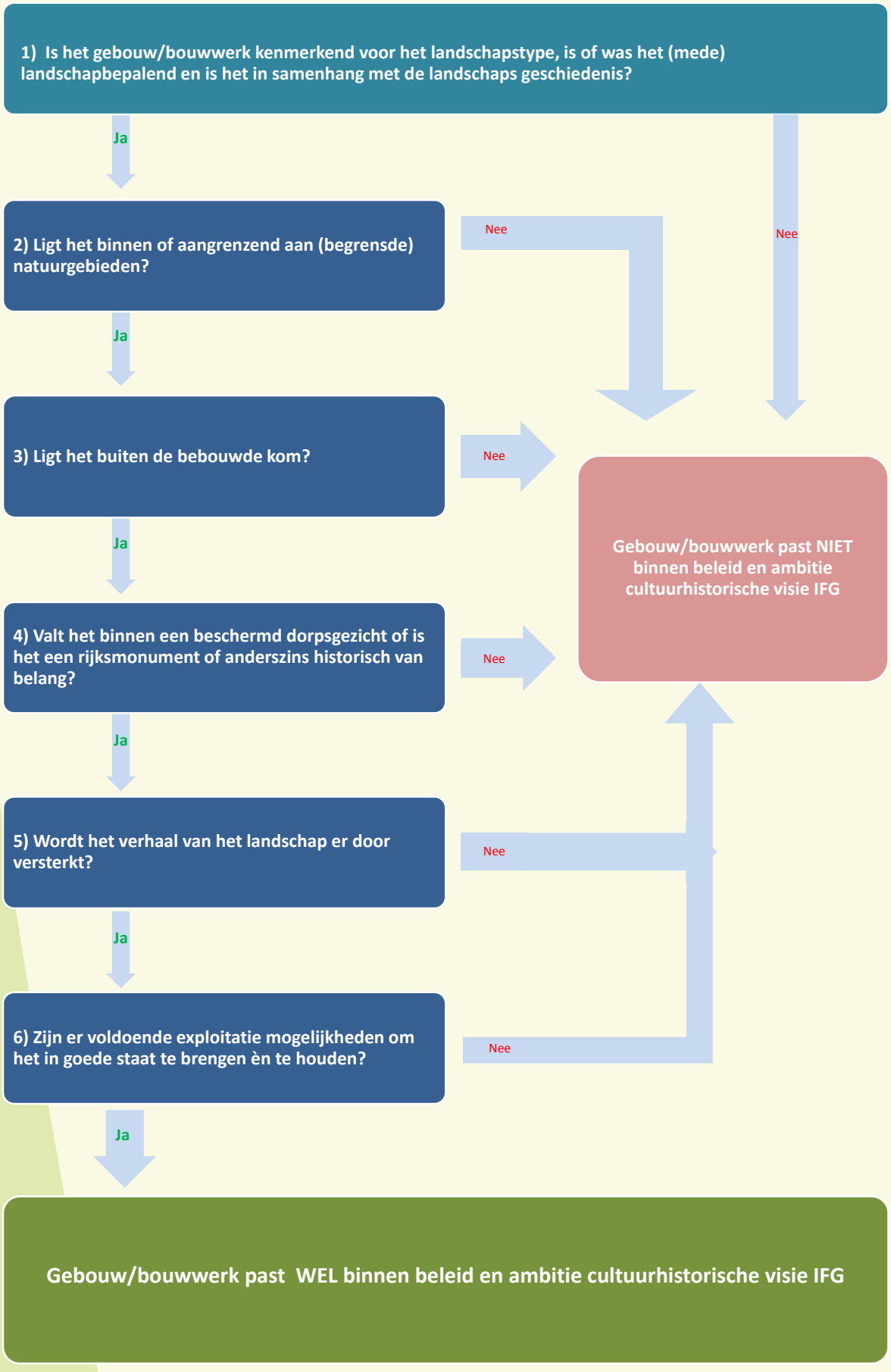
1) Is het gebouw/bouwwerk kenmerkend voor het landschapstype, is of was het (mede) landschapbepalend en is het in samenhang met de landschaps geschiedenis?
Ja
Nee
2) Ligt het binnen of aangrenzend aan (begrensde) natuurgebieden?
Ja
Nee
3) Ligt het buiten de bebouwde kom?
Ja
Nee
4) Valt het binnen een beschermd dorpsgezicht of is het een rijksmonument of anderszins historisch van belang?
Ja
Nee
5) Wordt het verhaal van het landschap er door versterkt?
Ja
Nee
6) Zijn er voldoende exploitatie mogelijkheden om het in goede staat te brengen èn te houden?
Ja
Gebouw/bouwwerk past NIET binnen beleid en ambitie cultuurhistorische visie IFG
Gebouw/bouwwerk past WEL binnen beleid en ambitie cultuurhistorische visie IFG

7.3.4 Archeologie

De archeologische monumenten die nu al in eigendom/beheer zijn bij It Fryske Gea worden geïnspecteerd om de onderhoudstoestand te monitoren. Bij inrichtingsprojecten wordt rekening gehouden met het behoud van de archeologische waarde en wordt hier zorgvuldig mee omgegaan. Archeologie is een wezenlijk onderdeel van de cultuurhistorie en een belangrijke bron van informatie. Bijlage G geeft een overzicht van archeologische objecten in de terreinen van It Fryske Gea.

7.3.5 Rol landschap en cultuurhistorie in projecten

Bij de analyse van cultuurhistorische waarden bleek dat er in een aantal natuurgebieden bij systeemherstel in natuurontwikkelingsprojecten weinig rekening is gehouden met de aanwezige cultuurhistorische waarden. Dat past overigens in het tijdsbeeld van de beginfase van de natuurontwikkeling in Nederland. Overal in het land en bij veel terreinbeherende organisaties is dit zichtbaar. IFG is hierin geen uitzondering.
Als voorbeeld bij IFG kan het otterproject in de Alde Feanen genoemd worden waar vooral oeverlengte aangelegd is in organische vormen (niet aansluitend bij historische verkaveling/vervening). Een andere situatie ligt in de polders bij de Grutte Wielen waar een parklandschap met grote grazers is gecreëerd in een historisch agrarisch weidelandschap, dat van oudsher strak verkaveld en open was. Een vergelijkbare situatie is te vinden in het Ketliker Skar waar Schotse hooglanders zijn ingezet en waar het landgoedkarakter los is gelaten. Bij recente inrichtingsprojecten speelt cultuurhistorie wel nadrukkelijk een rol. In de Alde Feanen is de wens geuit voor een duidelijke kaart om bij beheer en inrichting goed te weten met welke waarden rekening gehouden moet worden. Dit speelt in meer terreinen.
Voor een stuk bewustwording kan er in het proces bij alle projecten in de beginfase een stap ingebouwd worden waarbij de cultuurhistorische waarden in beeld worden gebracht, zodat er niet alleen rekening mee gehouden kan worden om cultuurhistorische waarden te ontzien, maar om ze zelfs actief in te zetten als inspiratie voor ontwerp bij inrichtingsprojecten. Dit geeft niet alleen kansen voor het vergroten van de ruimtelijke kwaliteit, maar is ook aanknopingspunt en anker voor communicatie met en draagvlak in de streek. Dit vraagt dus om het meenemen van cultuurhistorie vanaf het begin van de projecten en niet alleen als een toets die op een uitgewerkt natuurontwikkelingsplan wordt gelegd. Het gaat er om dat de cultuurhistorische waarden verweven worden in de inrichtingsplannen, zodat ze in de plannen geïntegreerd en in samenhang zijn.

7.3.6 Historische beheervormen

In veel natuurterreinen is het beheer een vorm van beheer die aansluit bij het cultuurhistorische landschap, daarbij valt te denken aan hooien, begrazen met schaapskuddes en plaggen. Met name in het bosbeheer viel op dat er soms keuzes gemaakt worden die wat afwijken van oorspronkelijke ontwerpen en strakke patronen. Lanen in bosverband, zoals in het Rysterbosk, vragen veel ruimte. Verjongen van lanen is een ingrijpende maatregel, het juiste moment kiezen is daarbij lastig. Hoe langer een besluit wordt uitgesteld, hoe moeilijker het wordt, natuurwaarden in oude bomen en in dood hout zijn ook van belang. Maar om ook in de toekomst strakke en herkenbare laanpatronen te behouden, is het van belang op tijd in te grijpen. Een gezamenlijk lanenplan met aanliggende boseigenaren zoals Staatsbosbeheer kan ruimte geven om de maatregelen meer te spreiden in ruimte en tijd. Daardoor hebben niet alleen bezoekers/recreanten er minder last van, maar wordt ook aan flora en fauna die gebonden is aan de oude laanbomen (zoals vleermuizen en holenbroeders) gelegenheid geboden alternatieven te vinden.

Naast de lanen is ook de hakhoutcultuur een wat moeilijke vorm van beheer. Ooit was het gebruikelijk om eikenhakhout te hakken in het voorjaar (mei), nu wordt dat omwille van de broedtijd van vogels in najaar en winter gedaan. Het resultaat is dat hakhout moeilijk in stand te houden is. Eik verjongt zich slecht, andere soorten waaronder Amerikaanse vogelkers nemen het over zodra ze de ruimte krijgen.

In parken zoals bij Huize Olterterp staat relatief veel dood hout, voor dit park wordt een onderzoek uitgevoerd en herstelplan opgesteld.
Het beheer van cultuurhistorische parken en bossen, inclusief lanen en hakhout, verdient een andere uitwerking. Belangrijkste objecten van IFG daarvoor zijn het Rysterbosk, Ketliker Skar, Park Huize Olterterp en het Wikelerbosk.

Naast het bosbeheer is begrazing een veel ingezette beheermaatregel. In Bakkeveen heeft IFG een eigen schaapskooi met kudde. Elders is ook veelal gekozen voor grotere grazers, die hebben niet altijd een link met het historische landschap of historische beheer. Inzet van een Schotse hooglander is erg praktisch. Ze zijn rustig, vriendelijk en stellen lage eisen aan verzorging. Ze worden dan ook veelvuldig ingezet in natuurbeheer. Met de Friese cultuurhistorie hebben ze echter weinig te maken, dan zouden oude veerassen passender zijn. Bij een aantal gebieden met hoge of zeer hoge cultuurhistorische waarde is de vorm van begrazing dan ook een heroverweging waard. Levend erfgoed kan dan ook weer onderdeel uit gaan maken van het cultuurhistorische landschap.

7.3.7 Landschapsontwerpen

Er is geen totaaloverzicht van terreinen/parken waar een landschapsontwerp aan ten grondslag ligt. Daar waar het nu bekend is, is het in onderstaande tabel opgenomen. Dit overzicht dient aangevuld/uitgebreid te worden.

Nr.	Objectnaam	Ontwerper	Jaar van ontwerp
1	Park Olterterp	Onbekend	19e eeuw
2	Park Martenastate	Eerste ontwerp	
	Park Martenastate	Omvorming naar Engelse landschapsstijl	19e eeuw
	Park Martenastate	Omvorming tot openbaar wandelpark, onbekend	1912
	Park Martenastate	Gerenoveerd door Le Roy	1972
3	Park Jongemastate	Onbekend	Onbekend
4	Slottuin Huize Rijs	Els van der Laan, buro Noordpeil	2008-2009
5	Menno van Coehoornbosk	Onbekend, i.o.v. Menno van Coehoorn	Ca. 1680
6	Rysterbosk, lanenstructuur	Onbekend	Eind 17e eeuw

7.3.8 Historische verkaveling

Historische structuren en patronen in het landschap zijn juist vaak in natuurgebieden bewaard gebleven, ze zijn aan de opschaling die plaatsvond in de ruilverkavelingen ontsnapt. In het kader van systeemherstel worden echter vaak juist watergangen gedempt, waardoor de herkenbaarheid van het landschapstype ook hier verloren kan gaan. Daarvoor is inzicht in de historische verkavelingen van belang om de mate van systeemherstel, gericht op de gewenste drooglegging, waar ook het cultuurhistorische landschap bij gebaat is, zodanig uit te kunnen voeren dat de herkenbaarheid van het landschap behouden blijft. Verondiepen van sloten kan dan een alternatief zijn op dempen.
In de beekdalen en veengebieden worden perceleringspatronen uit verschillende tijdlagen behouden. De tijdlagen en ontginningsmethoden worden weerspiegeld in de structuren. Toen gronden nog in gezamenlijk gebruik waren werden er greppels voor aan- of afvoer van water aangelegd die het reliëf van het natuurlijk landschap volgden, dat zijn meestal de wat meer grillige patronen. Na de periode van gemeenschappelijk grondgebruik is de percelering planmatiger aangepakt en herkenbaar in de strakkere verkavelingen. Als er bevloeiing werd toegepast zijn de waterloopjes weer anders.
In de net naast de beek gelegen overstromingsgraslanden was overigens minder sprake van een duidelijke percelering, daar was veen aanwezig, soms voorzien van een begreppeling. Het veen is inmiddels vaak (grotendeels) verdwenen door oxidatie.
In de grotere veengebieden zijn verschillen zichtbaar in verveningsmethoden en is er onderscheid tussen kleine veenwinning voor eigen gebruik tot de jonge, grootschaliger machinale verveningen.

It Fryske Gea wil de verschillende en kenmerkende perceleringvormen behouden. Er zijn in gebieden met historische percelering in latere tijden vaak nieuwe watergangen aangelegd die verstorend werken op het watersysteem en ook niet passend zijn bij het behoud van het historische landschap, deze kunnen worden verwijderd. Daarnaast zijn er in de loop der tijd ook historische sloten verbreed en verdiept, door inzet van machines zijn handgegraven greppels soms verworden tot sloten. Om het hydrologisch systeem en de historische profielen te herstellen worden deze verondiept en versmald.
Voor beekdalen en veengebieden met hoge of zeer hoge cultuurhistorische waarde is het wenselijk om kaarten op te stellen waar de waardevolle verkavelingsstructuren in beeld worden gebracht, zodat deze voor inrichting en beheer als leidraad kunnen dienen. Deze kaart geeft aan op welke locaties verkavelingsstructuren waardevol zijn. Zo mogelijk wordt ook aangegeven welke periode van verkaveling waar nog zichtbaar is en behouden of hersteld wordt.

8 Conclusies en aanbevelingen

Deze verkenning is op hoofdlijnen en richtinggevend. De organisatie is in beweging en ontwikkeling als het gaat om cultuurhistorie en landschap. De overgang van een natuurbeschermingsvereniging naar een vereniging die een balans heeft gevonden, waarin ook cultuurhistorische doelen verankerd liggen in een geïntegreerde benadering vanuit het totale landschap, vraagt tijd om te kunnen groeien. Groeien in kennisontwikkeling, ervaring, in areaal en objecten, in beheer en in het verhaal.

Deze verkenning heeft duidelijk gemaakt dat It Fryske Gea veel erfgoed en cultuurhistorische waarden in haar bezit heeft. Natuur en Erfgoed lijken soms tegenover elkaar te staan, waardoor het voelt alsof er gekozen moet worden. Maar de historie van een gebied of object is mede bepalend voor de keus van de doelen; dit is inclusief het vroegere menselijke handelen, waardoor het niet of-of, maar juist en-en is. Het is van belang dat de leesbaarheid van de ontstaansgeschiedenis van het terrein en het landschap behouden blijft.
It Fryske Gea stelt zich tot doel een representatief deel van alle Friese landschapstypen met bijbehorende kenmerkende structuren, patronen, elementen, bouwwerken en historische ecologie te behouden voor toekomstige generaties, altijd vanuit de samenhang tussen cultuurhistorische waarden en natuurwaarden. De omvang van het representatieve deel is niet kwantitatief te benoemen, het is afhankelijk van wat er nog aanwezig is (zeldzaamheid), maar ook of betreffende waarden al elders van behoud gewaarborgd zijn. Het doel is om door behoud en herstel de aanwezige waarden minder kwetsbaar te maken.

Alleen buitendijks, zowel bij het IJsselmeer als de Waddenzee, zijn er kansen voor abiotisch herstel op grote schaal. Natuurlijke processen kunnen hier in de toekomst sturend zijn en It Fryske Gea kiest er voor om daar prioriteit en ruimte aan te geven. Dit vraagt veel tijd en past binnen de lange termijn strategie. Maar ook binnen deze grote natuurlijke eenheid zullen de sporen van menselijk gebruik zichtbaar blijven, denk daarbij bijvoorbeeld aan de dobben. Andere sporen zullen er langzaam vervagen.

Binnendijks zijn er kansen voor abiotisch herstel op meso- of microschaal mogelijk. Cultuurhistorische waarden zijn hier op landschapsschaal veelal hoog of zeer hoog. Ook hier is herstel van abiotiek de drager voor het duurzaam borgen van de landschappelijke kwaliteit.

De boodschap van dit rapport is dat aan het landschap een nieuwe functie gegeven kan worden: hoe wordt aan een gebied of object een zodanige inrichting en beheer gegeven dat het Cultuurhistorisch patroon wordt bewaard of zelfs versterkt. In een aantal gebieden zijn in het verleden weloverwogen keuzes gemaakt voor natuurontwikkeling, bijvoorbeeld door na herinrichting diverse begrazingsvormen toe te passen. Dat is een belangrijk onderdeel van onze eigen geschiedenis als vereniging, ze markeren een tijdperk en een denkwijze, die terug te te zien is in het huidige landschap. Dit zou apart vermeld moeten worden, ook om discussie over het terugdraaien van eerder ingezette ontwikkelingen te vermijden.

It Fryske Gea kan in de beheerplannen het ontstaan van het betreffende natuurgebied opnemen in de terreinbeschrijvingen vanuit de totale landschappelijke samenhang, en vervolgens benoemen op welke wijze de ontstaansgeschiedenis een plek krijgt in de doelstellingen voor het gebied. In sommige terreinen is die ontstaansgeschiedenis leidend voor doelstelling, inrichting en beheer, in andere terreinen zal beargumenteerd enige "slijtage" van het cultuurhistorisch landschap geaccepteerd worden. De communicatie rondom keuzes die daarin gemaakt worden, is belangrijk.

Ook buiten onze terreinen vinden we Fries Erfgoed in de vorm van terpen, kerken, bomen, dorpsgezichten e.d. De Commissie concludeert dat samenwerking met andere partijen een belangrijke sleutel is om ook dergelijke elementen te beschermen en zo de landschappelijke samenhang te vergroten, zonder zelf eigenaar te hoeven zijn van alle kenmerkende elementen.
Verdere uitwerking is in het vervolgtraject nodig, maar er liggen kansen die op basis van deze verkenning al benoemd kunnen worden:

- Kleinschalig inzetten op aankoop, herstel en van inrichting terpen, historische akkers en objecten die relatie hebben met kloosterverleden in het kleigebied
- In het hoogveen ontginningslandschap verwerving van kenmerkende objecten en elementen als wijken, houtwallen en singels
- In de Falomsterboezem een natuurlijker peildynamiek uitwerken met partners t.b.v. moerasvogels, watervogels, otter, visfauna etc.
- Bescherming van veenweidegraslanden met kenmerkende verkavelingspatronen door het actief tegengaan van veenoxidatie
- Uitbreiden eigendom Workumerbinnenwaard als jongste inpoldering (behoud percelering, dijkjes, waterlopen en bijbehorende flora en fauna)
- Versterken invloed brakwaterzone via Afsluitdijk (vismigratierivier) en zoetzout gradiënt in Noard-Fryslân Bûtendyks
- Gaasterlân: kleinschalige aankoop, herstel en inrichting historische akkers en tuunwallen
- Herstel hooilandbeheer en zilte akkertjes buitendijks op de kwelders.

De wijze waarop de "rode" ambitie op het gebied van erfgoed, cultuurhistorie en landschap bij It Fryske Gea bij voorkeur wordt ingevuld, is uitgebreid bediscussieerd. Uit die discussie komt naar voren dat inperking in verband met financiële middelen, prioriteiten en kansen voor samenwerking met andere organisaties op dat vlak goed is.
It Fryske Gea wil graag (meer) gebouwen tot haar werkveld hebben, als die aan de criteria zoals genoemd in de statuten voldoen. Bij de verwerving wordt het afwegingskader uit deze nota toegepast, waarbij wordt bedacht dat aankoop niet de enige wijze van verwerving is, maar ook gedacht kan worden aan legaten en erfenissen, schenkingen, samenwerking met andere eigenaren, etc.

Juist de samenwerking met andere organisaties op het gebied van erfgoed en cultuurhistorie in het algemeen, en met organisaties die gebouwen in bezit hebben in het bijzonder, geven goede kansen om de ambities op het gebied van gebouwde monumenten in te vullen. Er is veel kennis en ervaring beschikbaar en er liggen al veelbelovende contacten met een aantal van die organisaties in Fryslân.

Bijlagen:

A. Overzicht van de archeologische monumenten
B. Overzicht bouwwerken en gebouwen van historisch belang
C. Achtergrondinformatie kansrijkdom abiotisch herstel en schaalniveau's
D. Kaart herstelkansen abiotiek
E. Kaart deelgebieden Provinsje Fryslân
F. Kaart cultuurhistorische waardering
G. Kaart hoofdaccenten
H. Algemene hoogtekaart Fryslân

Bijlage A: Overzicht van de archeologische monumenten

Archeologische objecten in eigendom/beheer bij It Fryske Gea, waarvan 3 met rijksmonumentale status.

Rijksmon. nr.	Complextype	Periode	Eigendom	Terrein
District Noard				
45235	Terp	ME	Geheel	Minnertsga
45901	Terp	LME	Alleen dobbe	Dobben Dongeradiel
45920	Dubbelterp en dobbe	LME	Alleen dobbe	Dobben Dongeradiel
--	Terp, stins en grafveld	IJZ-NT en ME	Deels	Martenastate
--	Stins	LME	Geheel	Martenastate
--	Nederzetting	MESO-NEO	Deels	Lodde Hel
--	Stins	LME	Geheel	Jongemastate te Rauwerd
--	Terp I	JZ-NT	Deels	Mellemawei
--	Stins	LME	Geheel	Fjellingsreed
District West				
--	Terp	IJZ-LME	Geheel	Polder Koarnwert
--	Standplaats steenkist	NEOM	Geheel	Rysterbosk
District Süd				
--	4 grafheuvels	NEO-VB	Geheel	Heide fan Allardseach
--	Nederzetting	MESO	Geheel	Diakonievene
--	Nederzetting en kerkhof	MESO en LME	Geheel	Kapellepôle
--	Nederzetting	MESO	Deels	Schaopedobbe
District Midden				
--	2 huisterpen	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Wyldlannen
--	Huisterp	LME	Geheel	Burd
--	Terp	LME	Deels	Burd
--	Terp	LME	Geheel	Burd
--	Terp	LME	Deels	Burd
--	Terp	LME	Geheel	Burd
--	Terp	LME-NT	Geheel	Burd
--	Terp	LME-NT	Deels	Burd
--	Terp	LME-NT	Geheel	It Eilân
--	Nederzetting	PALEO-MESO	Geheel	Jan Durkspolder

Bijlage B: Overzicht bouwwerken en gebouwen van historisch belang

Rijksmonumenten, gebouwd en groen, die momenteel in eigendom zijn bij IFG.

Monument nr.	Naam object
513167	Complex Olterterp
513168	Huize Olterterp
5131699	Koetshuis Olterterp
51316970	Ketelhuis Olterterp
510491	't Slotsje Katlijk
32317	Poortgebouw Raerd
15932	Vredestempeltje Rijs
25773	Joodse begraafplaats Lemmer
25773	Molenrestant spinnekopmolen Wartena
508662	Poldermolen Wolvega
524384	Park Martenastate

Naast de genoemde rijksmonumenten bezit It Fryske Gea gebouwen en bouwwerken zonder formele monumentenstatus, dat wil niet zeggen dat die niet van historische betekenis zijn of geen binding of samenhang met het landschap hebben. Voorbeelden zijn de werkschuur in Rijs, de werkschuur op de Warkumerwaard, de schaapskooi en de boerderij bij Allardsoog, Amerikaanse windmotoren, kooikershuisjes en bunkers. Er is geen overzicht van deze overige gebouwen en bouwwerken beschikbaar. Het verdient aanbeveling om hier een overzicht voor op te stellen, zodat alle bouwwerken en gebouwen overzichtelijk in beeld komen en er ook een financiële paragraaf aan opgehangen kan worden.
Er is geen overzicht van herbestemmingsopgaven. Bij de rijksmonumenten spelen momenteel geen herbestemmingsvraagstukken, bij de overige gebouwen en bouwwerken is het niet geïnventariseerd.

Bijlage C: Achtergrondinformatie kansrijkdom abiotisch herstel en schaalniveau's

Abiotisch herstel

'De bodem draagt de natuur' is een uitdrukking waarin de verbinding zichtbaar wordt tussen de levende en beleefbare natuur en de moeilijker waarneembare abiotische, niet levende onderdelen van een gebied. Onder de abiotische aspecten verstaan we de condities van een gebied die gevormd worden door o.a. de bodem, de stroming van het grond- en oppervlaktewater en door hoogteverschillen in terreinen en de zwaartekracht. De variatie in vochttoestand en alle klimaatfactoren als neerslag, verdamping of temperatuurverloop over het jaar in een gebied zijn eveneens essentiële aspecten. Ze bepalen het voorkomen van planten en direct of indirect van dieren.

De geologische grondslag van de bodem en de grondsoort zijn hierbij basale onderdelen. Zij vormen het substraat waarop zaden kiemen en waarin planten wortelen en groeien. Naast licht en vocht is de voedselrijkdom van de bodem ter plekke een wezenlijk aspect, evenals de zuurgraad en het verloop hiervan in ruimte en tijd.

In West Europa is over het jaar gezien sprake van een neerslagoverschot. Deze klimaateigenschap heeft tot gevolg dat er sprake is van een sterke inzijging van regenwater in de bodem. Dit grondwater stroomt onder invloed van de zwaartekracht dankzij het reliëf in het landschap door de bodem van de hogere gronden naar de lagere plekken en neemt onderweg diverse voedingsstoffen en mineralen mee die uit de bodem oplosbaar zijn. Zo is de vochttoestand in een gebied mede bepalend voor de beschikbaarheid van voedingsstoffen. Waar kalk en bicarbonaatverbindingen op de lagere delen in het landschap als basische kwelstromen aan de oppervlakte komen wordt de bodem als sterk gebufferd getypeerd, terwijl er op de hogere gronden van nature door inzijging een zuurdere groeiplaats ontwikkeld wordt.

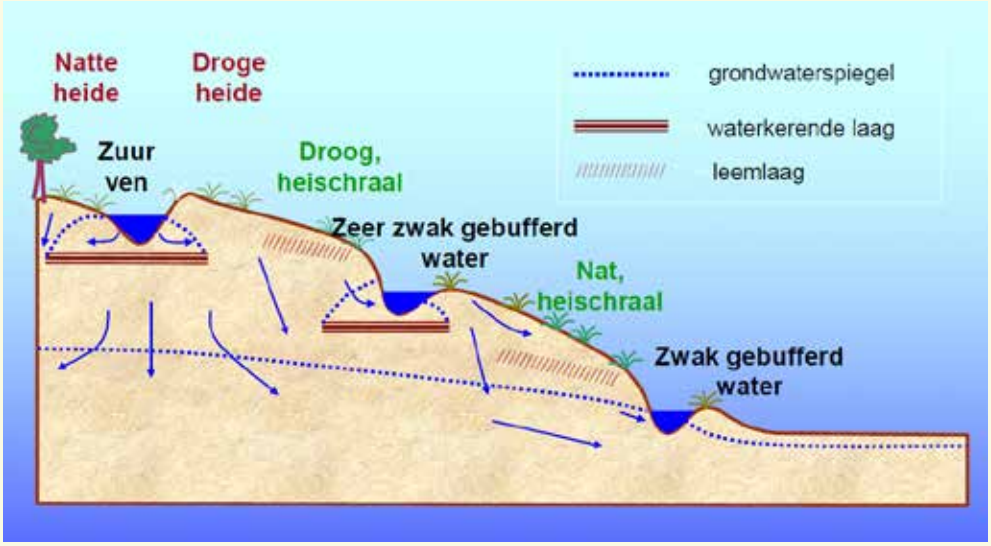

Beekdal doorsnede met diverse begroeiingstypen o.i.v. landschapsecologische samenhang.

Door een overschot aan neerslag ontstaat ook aan de oppervlakte stroming van water. In rivieren en beken wordt o.a slib getransporteerd en tijdens overstroming op een oeverland afgezet. Deze vruchtbare plekken werden daarom al in een vroege fase van de ontginning ontdekt en gebruikt als kleinschalige graslanden, weides en lokaal als akkers.

Elke plek in het landschap staat via de bodem, het grondwater en de lucht in ruimtelijke verbinding met de omgeving. Door die ruimtelijke verbinding vindt er continue beïnvloeding plaats. Iedere plantensoort is aangepast aan zijn omgeving en komt daardoor niet overal voor. Dat geldt niet alleen voor waterplanten, moerasplanten of soorten die in de droge duinen groeien, maar ook daarbinnen blijken planten een sterke afbakening te kennen als het gaat om groeiplaatscondities. Zout water kan een dominante factor zijn. Alle levensvormen die er in voorkomen zijn hieraan aangepast maar ook aan de getijde-invloed waardoor inundaties en droogval elkaar afwisselen. Deze planten- en diersoorten zijn als indicator te zien voor een specifieke set aan omstandigheden in een gebied. De grote variatie aan lokale omstandigheden maakt dat gevarieerde gebieden met veel overgangen in terreinomstandigheden een hoge biodiversiteit kennen. Het is juist die ruimtelijke samenhang die ervoor kan zorgen dat deze variatie bij een hoge mate van abiotische sturing met weinig menselijke inspanning in stand kan blijven als gebieden op grote schaal met elkaar verbonden zijn. Abiotisch herstel is daarmee een belangrijke tegenhanger van verzuring, verdroging, vermesting en versnippering en de basis voor zelfordening en natuurlijke processen.

Hoe groter een gebied is waarin abiotische herstel wordt gerealiseerd, des te kansrijker worden cyclische processen die de basis vormen voor de overlevingskansen van populaties planten en dieren.
Grote gebieden zijn daarmee door hun aard, omvang en schaal dus robuuster en veerkrachtiger tegen verstoringen en externe beïnvloeding. In grote gebieden is de variatie vaak ook groter.
Voor de inschatting en waardering van kansen voor abiotische herstel en het realiseren van een hoge mate van natuurlijkheid en bijbehorende biodiversiteit is voor de Friese schaal, in navolging op een proces dat bij Staatsbosbeheer landelijk plaatsvond, gebruik gemaakt van drie schalen: macro-, meso- en microschaal.

De afbakening tussen deze schalen is als volgt:
Macroschaal: Landschapsecologische samenhang is aanwezig of te ontwikkelen door spontane processen en een hoge mate van natuurlijkheid te herstellen in grote aaneengesloten gebieden. Bijvoorbeeld door hogere zandgronden, beeksystemen en de monding van beken of rivieren op zee te verbinden. Of door binnen grote mariene systemen als de Waddenzee kustzone en zoet–zout gradiënten in alle onderdelen in een natuurlijke ordening tot ontwikkeling te laten komen. Morfologische en bodemvormende processen zijn aanwezig en ontwikkelen zich dynamisch en cyclisch in ruimte en tijd. Bijvoorbeeld door bodemprocessen als erosie en sedimentatie langs de kust maar ook door verstuiving in duinen of verlanding of hoogveenvorming op grote schaal in veengebieden. De mate van natuurlijkheid die zo ontstaat is groot, de invloed van de mens op dit alles is gering. Deze processen vinden plaats binnen en tussen fysisch-geografische eenheden. Als alleen binnen één fysisch-geografische eenheid of een deel ervan herstel mogelijk is dan wordt dit 'abiotisch herstel op lokale macroschaal' genoemd.
Mesoschaal: abiotische samenhang is aanwezig of te ontwikkelen binnen aaneengesloten landschapsecologische eenheden waardoor hogere gronden en lager gelegen gebieden als meeroevers of beekdalen vrij met elkaar verbonden worden. Binnen de landschapsecologische eenheid is er een duidelijke relatie tussen bijvoorbeeld neerslag, infiltratie, kwel, stroming en inundatie. Door inzijging en inundatie treden stofstromen op via het grondwater tussen verschillende leefgebieden binnen een landschappelijke eenheid. Wanneer deze ruimtelijke samenhang niet overal aanwezig is maar alleen in een deelgebied dan noemen we dit 'abiotisch herstel op lokaal mesoschaal'. De mate van natuurlijkheid is voor sommige aspecten sterk aanwezig maar andere worden nadrukkelijk beïnvloed door menselijk handelen.

Microschaal: Op kleinere ruimtelijke schaal is de relatie tussen groeiplaatsen binnen ecosystemen duidelijk aanwezig. De landschapsecologische samenhang is beperkt aanwezig en alleen op beperkte schaal te herstellen. Op microschaal gaat het om het bereiken van goede abiotische condities voor soorten en gemeenschappen binnen afgebakende gebieden. Om dat te bereiken en soortenrijkdom te behouden of vergroten is het menselijk beheer hier sterk bepalend.

Buiten de Waddenzee zal op nagenoeg alle plekken in Nederland en Fryslân op langere termijn, afhankelijk van het bodemtype en de vochttoestand een vorm van bos ontstaan.
Zelfredzame natuur met een hoge mate van zelfordening en garanties voor een grote variatie aan biodiversiteit is in Fryslân maximaal mogelijk op (lokale) macroschaal, i.c. het Waddengebied.
Op de (lokale) mesoschaal is de realisatie van een hoge mate van natuurlijkheid op enkele plekken mogelijk in complete of delen van beeksystemen en grote moerassen met peildynamiek. Beheermaatregelen zijn dan mede bepalend voor de rijkdom en variatie aan soorten en (deel)systemen, maar leunen sterk op het succes van de abiotische sturing. Bij een lage mate van natuurlijkheid is het menselijk beheer bepalend voor de aard van het gebied en de soortenrijkdom en aan bepaalde biotopen gekoppelde fauna. De schaal waarin de abiotische processen sturen is beperkt in omvang en daamee is de mate van natuurlijkheid kleiner.

Opties voor abiotisch herstel in en rond terreinen van It Fryske Gea
Voor het in beeld brengen van de kansen voor abiotisch herstel is gewerkt volgens de indeling in de drie schaalniveaus. De landelijke abiotische herstelkaart van Staatsbosbeheer is als basis gebruikt en de Fryske Gea-terreinen zijn daar aan toegevoegd. Er is nadrukkelijk over de grens van eigendommen heen gekeken. Zo ontstond een eerste grove indeling van de gebieden. Het beeld dat zo ontstond is vervolgens binnen de Friese context opnieuw beschouwd tijdens gesprekken met diverse medewerkers van It Fryske Gea en externe deskundigen.
Veel eigendommen zijn vrij klein in oppervlakte maar ze maken regelmatig onderdeel uit van een grotere landschapsecologische of fysiche-geografische eenheid waar geen eigendommen van It Fryske Gea liggen.

Grote eenheden (zout)
Grote natuurlijke eenheden met met kansen voor abiotisch herstel op macroschaal komen alleen in het Waddengebied voor. Terreinen die daar op aansluiten zoals Noard-Fryslân Bûtendyks, Bildtpollen, Peazemerlannen en het Oerd op oost Ameland kunnen daardoor als gebieden gezien worden waar lokaal aspecten van abiotisch herstel op macroschaal mogelijk zijn. Nadrukkelijk in samenhang met de Noordzeekustzone en het Waddengebied.
Het gaat dan om het vergroten van de proefverkweldering door een zo groot mogelijk deel van Noard-Fryslân Bûtendyks geschikt te maken voor verbinding met de Waddenzee. Inundaties, opslibbing, kweldervorming kunnen door getijdewerking bijdragen aan processen die thuis horen aan de rand van het waddenlandschap. Een extra toevoeging kan zijn het herstel van een zoet-zoutovergang naar het binnenland.

Bij Noard-Fryslân Bûtendyks liggen kansen om nagenoeg alle gronden toe te voegen aan de grote eenheid van de Waddenzee. Daardoor kan een ruime kwelder ontstaan met een grote variatie in inundatiefrequenties bij hoog water. Abiotisch herstel door verkweldering is ook een optie in de Peazemerlannen. Hier is in de 70-er jaren van de vorige eeuw een polderdijk doorgebroken waardoor een niet geplande inundatie met zoutwater optrad. Een deel van de terreinen in de Peazemerlannen heeft momenteel nog een vrij hoge ligging ten

opzichte van het gemiddelde hoogwater waardoor de verkweldering voorlopig beperkt lijkt tot die van een hoge kwelder en alleen bij o.a. springtij onder water komt. Door de polder weer volop toegankelijk te maken voor zeewater kan er op termijn weer een natuurlijke kwelder ontstaan met een langzame overgang van wad naar de kust die door sedimentatie meegroeit met de Waddenzee.
Het derde gebied van It Fryske Gea waar kansen liggen voor abiotisch herstel in samenhang tot de Waddenzee is de Bildtpollen. Dit is deels een jonge opslibbing met pioniervegetaties van een jonge kwelder en deels een jonge polder. In dit laatste deel is verkweldering een optie waardoor lokale processen weer op lokale macroschaal ontwikkeld kunnen worden.

Een groot deel van de oostkant van Ameland ligt achter een stuifdijk. In de naastgelegen noordelijke zeereep zijn valleien geplagd en verbindingen met de Noordzee verlaagd waardoor bij vloed zoutwater een aantal valleien in stroomt. Opschaling van deze ingrepen en het verwijderen van de stuifdijk kan verder abiotisch herstel vergroten en maximaal ruimte geven aan verstuiving, inzijging en kwel.
Kweldergebied de Hon heeft als 'eilandstaart' nagenoeg een onbelemmerd contact met enerzijds de Waddenzee en anderzijds de Noordzee. Hier kunnen de natuurlijke processen van bodemvorming, erosie, sedimentatie, successie en afbraak in alle details plaatsvinden. Binnen de duinen is een proces als verstuiving essentieel om overstuiving, verjonging van duinen en nieuwe duinvorming en de hydrologische samenhang mogelijk te maken. Invang van regenwater in het duingedeelte levert naast droge delen ook vochtige en natte plekken op en extra zoet–brak–zoutgradiënten op overgangen naar wad en Noordzee.

Grote eenheden (zoet)
De buitendijkse gronden langs de IJsselmeerkust hebben na de afsluiting van de Zuiderzee een zoet karakter gekregen én een vrij star peil. Zoet, weinig dynamisch ondiep water komt veel voor in gebieden als Steile bank, Mokkebank en Bocht van Molkwar. Hier pleisteren in de herfst- en winterperiode veel vogels. Langs de oevers zijn smalle overgangen met riet aanwezig. De oeverzone is smal en wordt begrensd door de voormalige zeedijk. Vaak is er een smalle grazige zone doordat er, met name in het zomerseizoen, kuddebeheer plaatsvindt.
Riet komt vrij veel voor in de Workumerwaard en Makkum–Piaam. In de laatste is door successie ook de ontwikkeling van schietwilgenbos mogelijk geworden.
Al deze terreinen maken deel uit van het grote zoetwatersysteem van het IJsselmeer en er is sprake van een flinke schaal. Sturende factoren als een natuurlijke, seizoensmatige peildynamiek ontbreken echter en dat belemmert grootschalig abiotisch herstel op mesoschaal.
Het verbinden van de Warkumerwaard met het IJsselmeer kan bijdragen aan het vergroten van de gradiënt tussen land en water en kan als vorm van abiotisch herstel op lokaal mesoschaal gezien worden.

Middelgrote eenheden (binnenland)
De terreinen langs de Lende, de Alde Feanen en Grutte Wielen en Bûtenfjild zijn gebieden waar abiotisch herstel lokaal op mesoschaal een optie is. Dat geldt ook voor het Mandefjild wanneer dit in samenhang met de ontwikkeling van de bovenloop van het Koningsdiep wordt uitgewerkt. Infiltratie, inundatie en veenvorming worden dan weer mogelijk naast deze hogere gronden waar herbivorie, verstuiving en successie weer ruimte kunnen krijgen. Dit lokale abiotische herstel vergroot ook de toenemende mate van natuurlijkheid in de middenloop en benedenloop van deze beek.

De Alde Feanen ligt nu als een hoogwatereiland in het open veenpolderlandschap. Wanneer op objectniveau de terreindelen van de Alde Feanen aan de boezem gekoppeld zouden worden, wordt de ruimtelijke hydrologische samenhang groter. De schaal en interne variatie bieden dan kansen voor grootschalige verlanding van wateren, rietgroei, veenmosbulten en op termijn climaxvegetaties als elzenbroekbos met hierbij een rijke fauna. Natte verbindingen die vrij passeerbaar zijn voor waterorganismen kunnen bijdragen aan de ecologische robuustheid van het gebied en het lokaal uitsterven van soorten voorkomen en hervestiging van deze soorten helpen bevorderen. Abiotisch herstel in samenhang met verbetering van de waterkwaliteit zal op gebiedsniveau de natuurlijkheid vergroten en de interne samenhang doen toenemen. Dit blijft door de hoge ligging beperkt tot lokaal mesoniveau en systeemkenmerken als peildynamiek, inundatie, droogval en veenvorming zullen blijvend ontbreken of vertraagd op gang komen.
Vergroten en verbinden via het water kan ook plaatsvinden om de terreinen in het Bûtenfjild te vergroten tot een hydrologische eenheid. Een goed passeerbare natte verbinding naar de Grutte Wielen en richting Lauwersmeer is dan essentieel. Veel land in de omgeving van de eigendommen van It Fryske Gea is door veenoxidatie sterk geklonken waardoor deze natte gebieden nagenoeg geheel afhankelijk zijn van aangevoerd boezemwater. Door het boezempeil in dit deel van de Falomsterboezem meer vanuit een natuurlijke peildynamiek te laten functioneren kunnen processen als droogval, inundatie en binding van fosfaat een positiever effect krijgen op het watermilieu. Kansen voor waterplanten, kraggevorming en veengroei nemen dan toe. Dit samen maakt abiotisch herstel op lokaal mesoschaal binnen de gebieden die aan de Falomsterboezem liggen, zoals Ottema-Wiersemareservaat, Sippenfinnen en Houtwiel, mogelijk.
Door ook de Grutte Wielen te verbinden,met zowel Earnewâld als Bûtenfjild kan ook dit gebied meer als grote hydrologische eenheid functioneren. Ook hier geldt een versterking van de abiotische sturing door natuurlijke seizoensmatige peilfluctuaties op grote schaal en in onderlinge samenhang. Inundaties en droogval kunnen elkaar dan afwisselen waardoor oxidatie en reductieprocessen een positieve prikkel krijgen en lokale leefgebieden beter functioneren. Moerasvorming, verlanding, veengroei en successie zijn dan op lokale mesoschaal te herstellen. In hoeverre herbivorie van grote hoefdieren wenselijk is moet nader uitgezocht worden.

Terreinen als Delleboersterheide en Ketliker Skar beslaan een restant van een oud cultuurlandschap op de noordflank van de Tsjonger. Door maximaal gebruik te maken van inzijging en kwel kan op de flanken van deze terreindelen een reeks gradiënten ontstaan in vocht-, zuur,- en trofiegraad. Koppeling aan de (hermeanderende) Tsjonger is zeer gewenst op voorwaarde dat de waterkwaliteit en de waterstanden in deze beek niet leiden tot een ongewenste vermesting en drainage van het gebied. Stroming, peildynamiek en inundatie zijn processen die in en nabij de beek gestimuleerd moeten worden om de reeds voorkomende ecotopen een positieve kwaliteitsimpuls te geven.

Door het gebied Schoapedobbe hydrologisch en ruimtelijk te verbinden met Het Drents-Friese Wold wordt dit onderdeel van een grote landschapsecologische eenheid waar abiotische herstel op mesoschaal mogelijk is. Natuurlijke grondwaterschommelingen, kwel en infiltratierelaties, vocht- en trofiegradiënten geven dan een goede basis voor de actuele natuurwaarden en de ontwikkeling op landschapsschaal van faunarijke bossen, begraasde heides met veentjes en vennen.

Kleine eenheden (binnenland)
Herstel van abiotische processen op kleine schaal dient om verdroging en verzuring van lokale ecotopen tegen te gaan. Wanneer dit niet meer mogelijk blijkt kan ook op kleine schaal gekozen worden voor extensievere vormen van beheer. Bij vernatting van de Workumermar kan maximaal op microschaal abiotisch herstel gerealiseerd worden. Daardoor worden verschillende groeiplaatsen met elkaar verbonden en is er meer hydrologische samenhang met de omgeving. De onderlinge relaties beperken zich daarbij tot lokale grond- en oppervlaktewaterstromen en via deze tot beïnvloeding van de vochttoestand, zuurgraad en trofiegraad. Via jonge verlanding en rietmoerassen is successie naar veengroei of broekbos hier mogelijk waardoor op deze schaal een hogere mate van natuurlijkheid ontstaat.

Het Easterskar is een restant van het verveningslandschap van de vorige eeuw. Doordat de grond na de vervening niet is aangemaakt en het gebied omgevormd naar een bemalen polder is het, in tegenstelling tot de omgeving, altijd natter gebleven. Daardoor is er ook minder veen geoxideerd en de bodem dus minder gedaald. Het resultaat is een veenmoeras dat gevoed wordt met regenwater en oppervlaktewater. Door de vernatting op peil te houden en het historische beheer los te laten zijn er kansen op abiotisch herstel op gebiedsniveau waarbij door ophoping van organische stof en natuurlijke verzuring een afwisselend patroon van jonge verlanding, rietland, veenmosrietland, hoogveenbulten en hoogveenbos (berkenbroek) kan ontstaan. Vanuit de huidige situatie zijn hiervoor kansrijke plekken aanwezig. De jonge verlanding is afhankelijk van doorzicht van de waterkolom, de waterdiepte, de onderwaterbodem en de kans op lokale droogvallende bodems. Een aantal van deze factoren verbetert de laatste jaren, maar ontwikkeling van jonge kragges is hier nog niet aanwezig en in Fryslân in meren nog niet erg algemeen. De ontwikkelingen in het Easterkar kunnen verder worden versterkt door een hoogwaterzone aan te leggen die het gebied verbindt met Tjeukemeer en Nannewiid.

Wanneer de verschillende terreindelen in de Eanjumer kolken met elkaar worden verbonden kan er een grotere landschapshydrologische eenheid ontstaan waarbij een sterkere verbinding mogelijk is tussen de abiotiek van de verschillende onderdelen. Het gaat hier dan om een grotere en robuustere samenhang van grond- en oppervlaktewater. Hier gaat op microniveau een positief effect van uit op verschillende ecotopen zoals natte, soms brakke graslanden met weidevogels, rietland, eendenkooien e.d.

Diverse kleine gebiedjes als poelen, dobbes, petgaten, wallen e.d. zijn gebaat bij het terugdringen van negatieve invloeden door vermesting, verzuring of verdroging. Het zeer lokaal bufferen van terreinen tegen deze invloeden is wat maximaal aan abiotisch herstel mogelijk is.
Een deel van deze landschapselementen langs de Waddendijk heeft een brak tot zout karakter. Door lokale ontgravingen kunnen meer van dergelijke binnenlandse brakwaterzones gerealiseerd worden. Daarmee wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan de nagenoeg verdwenen brakke kwelzones binnen de Waddendijk.

Bijlage D: Kaart herstelkansen abiotiek

It Fryske Gea
Verkenning landschap en cultuurhistorie 2015

Abiotisch herstel

- lokaal macro
- meso
- lokaal meso
- micro
- beheer Staatsbosbeheer
- beheer Natuurmonumenten

0 5 10 15
Kilometers

Bijlage E: Kaart deelgebieden Provinsje Fryslân

It Fryske Gea

Verkenning Landschap en Cultuurhistorie 2015

deelgebieden Provinsje Fryslân

eigendom beheer It Fryske Gea

beheer Staatsbosbeheer

beheer Natuurmonumenten

0 5 10 15 Kilometers

Bijlage F: Kaart cultuurhistorische waardering

It Fryske Gea

Verkenning Landschap en Cultuurhistorie 2015

Cultuurhistorie - waardering

- Geen of nauwelijks CH waarde
- Lage CH waarde
- Hoge CH Waarde
- Zeer hoge CH waarde
- eigendom beheer It Fryske Gea
- beheer Staatsbosbeheer
- beheer Natuurmonumenten

0 5 10 15 Kilometers

Bijlage G: Kaart hoofdaccenten

It Fryske Gea

Verkenning Landschap en Cultuurhistorie 2015

Accenten in beheer

- Cultuurhistorische landschappen
- Sterk beïnvloede landschappen
- Natuurlijke landschappen
- beheer Staatsbosbeheer
- beheer Natuurmonumenten

0 5 10 15 Kilometers

Bijlage H: Algemene hoogtekaart Fryslân

It Fryske Gea
Verkenning Landschap en Cultuurhistorie 2015

Actuele Hoogtekaart Nederland

eigendom beheer It Fryske Gea

beheer Staatsbosbeheer

beheer Natuurmonumenten

0 5 10 15
Kilometers

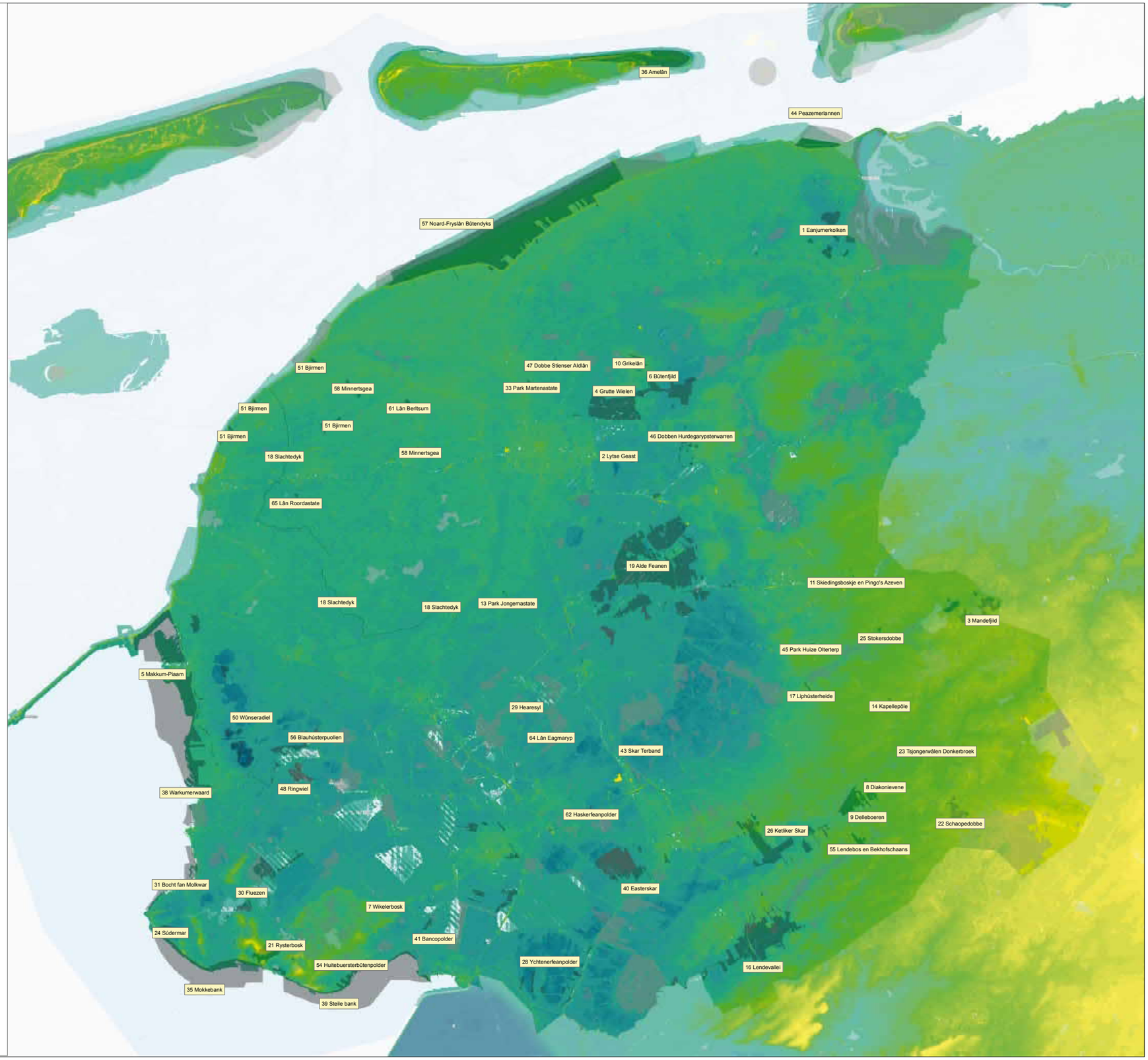

Geraadpleegde bronnen

Baas, H.G. e.a., Ontgonnen verleden, 2001
Hosper, U., It Fryske Gea: meer dan natuurbehoud, 2012
It Fryske Gea, 10 jaar kwelderherstel in Noard-Fryslân Bûtendyks, 2014
It Fryske Gea, Bestuursnota cultuurhistorie en erfgoed, 16 maart 2012
It Fryske Gea, Meer dan beheer, een analyse van de maatschappelijke betekenis van It Fryske Gea, 2002
It Fryske Gea, Natuurmonumenten in Friesland, 1966
It Fryske Gea, Statutenwijziging It Fryske Gea, 06–07-2007
Lammerts, E. en Haring, R.M.K, Eilanden natuurlijk, 2008
Molen van der, S.J., van oerd tot mokkebank, 1975
Molen van der, S.J., Door het Fryske Gea, 1971
Montfort van M. e.a., Duurzaam beheer volgens SBB, in Landschap 2011 (2)
Noordpeil landschap en stedebouw, Inrichtingsplan Slottuin Huize Rijs, 2007
Provinsje Fryslan, Grutsk op 'e romte! structuurvisie 2014
Rintjema, S., e.a., De Alde Feanen, Schets van een laagveenmoeras, 2001
Schotsman, N., presentatie Peasumerlannen, tijd voor een tussenstop? 2010
Schroor, M., Van Keeg en Leeg, geschiedenis van het Noorderleegs Buitenveld, 2009
Staatsbosbeheer, puzzelen met terreinbeheer (interne rapportages), 2011
Staatsbosbeheer, Cultuurhistorie Taskforce 'Prioriteiten in Beheer', 2010
Staatsbosbeheer, Landschapsecologische kaart van Nederland, op basis van abiotische kenmerken, 2010
Staatsbosbeheer, Ontwikkelingsrichtingen voor de toekomst, Taskforce 'Prioriteiten in Beheer', 2010
Strootman Landschapsarchitecten, Landschapsvisie Drentsche Aa, 2004
Vroom, M., Gras upt werp, landschapsbiografie en draagvlakanalyse voor het huidige beheer van het kwelderlandschap van Noord-Friesland Buitendijks, 2013
WCED, Our common future (Brundtlandrapport), 1987
Wiegersma, M., Hoe ûntstie "It Fryske Gea"?, 1978
Wolf, J, Wildernis in Nederland, tussen droom en werkelijkheid, een onderzoek naar de fysieke wildernis en de beeldvorming over wildernis in Nederland in verleden en heden, 2012

Stichting Archeologische Monumentenwacht, Rapportnummer 29-040 Beschrijving van de huidige toestand van 32 geregistreerde archeologische monumenten op het grondgebied van It Fryske Gea, 2010

Tekst: H. (Henk) Hut, MSc en J.A. (Jori) Wolf, MA
Mei 2015

Fotografie: It Fryske Gea
Vormgeving: It Fryske Gea

It Fryske Gea
Kantoor:
Van Harinxmaweg 17
9246 TL Olterterp
Postadres:
Postbus 3
9244 ZN Beetsterzwaag

Tel. (0512) 38 14 48

E-mail: info@itfryskegea.nl
www.itfryskegea.nl

provinciale vereniging voor natuurbescherming in Fryslân